

Univerza v Ljubljani
Filozofska fakulteta
Oddelek za slovenistiko

Martin Uranič

Prostorski vidik predložnih glagolskih morfemov

Diplomsko delo

Kranj, avgust 2014

Mentorica: izr. prof. dr. Andreja Žele

*Mentorici in vsem, ki ste mi omogočili, da sem študij
ne samo pričel, temveč tudi dokončal.
Prisrčno hvala.*

Izvleček:

Predloženo diplomsko delo v slovensko jezikoslovje prinaša poskus mišljenja in tipologizacije prostorskega pomena predvsem prostih predložnih glagolskih morfemov, ki znotraj propozicije kot globinskoprislovni prostorski usmerjevalniki glagolskega pomena umeščajo (sklonske) udeležence v prostor. Prvi del naloge se tako ukvarja z razmerjem med prostorom in jezikom, pri čemer se ob obravnavi teorije pomenske umeščenosti srbskega jezikoslovca Predraga Piperja pojavi vprašanje kategorije prostora znotraj jezika. Zanimiv s stališča slovenskega jezikoslovja je Piperjev tročleni metodološki aparat »objekat lokalizacije-lokalizator-orijentir«. Drugi del nadalje obravnava lastnosti predložnega glagolskega morfema tako v prosti kot tudi predponskoobrazilni stavi, v tretjem in hkrati zadnjem delu naloge pa je predstavljen poskus tipologizacije kategorije prostora znotraj predložnih glagolskih morfemov, pri čemer se oblikujejo trije temeljni podtipi prostorskega pomena, identični prislovnim pomenom nahajanja, usmerjenosti in razmeščenosti, s čimer se obenem potrjuje izprislovni izvor predložnih morfemov.

Ključne besede: predložni glagolski morphem, prostor, kategorija prostora, pomenoslovje, Predrag Piper, teorija pomenske umeščenosti

Abstract:

The following dissertation is an attempt of thinking and also creating a typology of the spatial meaning of free prepositional verb morphemes, which act as in-depth-adverbial spatial guiding entities of verbal meaning and hold the propositional function of positioning noun-participants into space. The first part of the treatise deals with the relation between space and language and, based on Predrag Piper's theory of semantic localizations, brings up the question of the category of space within language. In this context Piper's methodological tool of »objekat lokalizacije-lokalizator-orijentir« is of central importance for Slovenian linguistics. The second part tackles the characteristics of prepositional verb morphemes, while the third and also last part tries to create a typology of the category of space within the Slovenian prepositional verb morphemes.

Key Words: prepositional verb morpheme, space, category of space, semantics, Predrag Piper, theory of semantic localization

Kazalo

1 Uvod.....	6
2 Prostor v jeziku.....	8
2.1 Prostorski pomen znotraj posameznih pomenonosnih ravnin.....	8
2.1.1 Oblikoslovna raven.....	9
2.1.1.1 Prostorski pomen v besedotvornih obrazilnih morfemih.....	9
2.1.1.1.1 Obrazila samostalniških tvorjenk.....	9
2.1.1.1.2 Obrazila glagolskih tvorjenk.....	10
2.1.1.1.3 Tipologija obrazil(nih morfemov) s prostorskim pomenom.....	12
2.1.2 Besedoslovna, skladenjska ter besedilna raven.....	12
2.2 Vprašanje kategorizacije prostora v jeziku.....	13
2.3 Teorija umeščenosti (teorija lokalizma).....	14
2.4 Teorija pomenske umeščenosti.....	16
2.4.1 Prvotna in drugotna umeščenost (Proto- in metalokalizacija).....	17
2.4.2 Notranja in zunanja umeščenost (intra- in ekstralokalizacija).....	18
2.4.3 Usmerjenost in nahajanje (direktivnost/nedirektivnost) objekta umestitve v razmerju do umeščevalnika.....	18
2.4.3.1 Lokativnost (nahajanje).....	19
2.4.3.2 Ablativnost, adlativnost, perlativnost (oddaljevanje, približevanje, umeščenost poteka).....	19
2.4.4 Piperjeva kategorizacija prostora v t. i. predložnih prislovih.....	19
2.4.5 Komentar.....	21
3 Predložni glagolski morfem z vidika prostorskega pomena.....	23
3.1 Predložni glagolski morfem, predložna zveza in predlog.....	23
3.1.1 Predložna beseda – predlog.....	23
3.1.2 Predložna zveza.....	25
3.1.3 Predložni glagolski morfem.....	25
3.2 Lastnosti predložnih glagolskih morfemov.....	27
3.2.1 Prislovni izvor predložnih glagolskih morfemov.....	27
3.2.2 Obglagolska raba predložnih glagolskih morfemov.....	28
3.2.2.1 Prosti predložni glagolski morfem.....	28
3.2.2.2 Predponskoobrazilni predložni glagolski morfem.....	31
4 Prostorski vidik predložnih glagolskih morfemov v Slovarju slovenskega knjižnega jezika.....	35
4.1 Metoda.....	35
4.2 Gradivo.....	35
4.3 Tipološka razčlenitev kategorije prostora v predložnih glagolskih morfemih znotraj SSKJ.....	37
4.3.1 Pomen prostorskega nahajanja.....	37
4.3.1.1 Notranja umeščenost.....	38
4.3.1.1.1 Znotraj.....	38
4.3.1.1.2 Meja notranjosti.....	39
4.3.1.2 Zunanja umeščenost.....	39
4.3.1.2.1 Zunaj.....	40
4.3.1.2.2 Zunanja umeščenost objekta umestitve glede na umeščevalnik.....	40
4.3.1.2.2.1 Zgoraj.....	40
4.3.1.2.2.1.1 Stik+.....	40
4.3.1.2.2.1.2 Stik-.....	41
4.3.1.2.2.2 Spodaj.....	41
4.3.1.2.2.3-4 Spredaj, zadaj.....	42
4.3.1.2.2.5 Bočna stran.....	42
4.3.1.2.2.6 Okoli.....	42
4.3.1.2.2.7 Zraven.....	43

4.3.1.2.2.8 Vmes.....	43
4.3.1.2.2.9 Kriterij relevantnosti strani umeščevalnika glede na izhodiščno mesto.....	43
4.3.1.2.2.9.1 Na tej strani umeščevalnika (tukaj).....	43
4.3.1.2.2.9.2 Na oni/drugi strani umeščevalnika (tam).....	44
4.3.1.2.2.10 Nasproti.....	44
4.3.1.2.2.11 Izstopanje iz umeščevalnika.....	44
4.3.2 Pomen prostorske usmerjenosti.....	45
4.3.2.1 Približevalna usmerjenost.....	45
4.3.2.2 Oddaljevalna usmerjenost.....	46
4.3.2.3 Umeščenost poteka.....	47
4.3.3 Pomen prostorske razmeščenosti.....	48
4.4 Komentar ob tipološki kategorizaciji prostorskega pomena predložnih glagolskih morfemov znotraj SSKJ.....	49
5 Sklep.....	51
Literatura.....	52

1 Uvod

Prostor, ki je poleg dimenzije časa temeljna razsežnost, v kateri človek domuje v svetu, ima v jeziku kot načinu in zmožnosti izoblikovanja ter posredovanja misli svoje posebno mesto. Ne le, da ima vsako jezikovno formiranje svoje zunajjezikovno prostorsko mesto, v katerem je prostorsko umeščeno, temveč tudi jezik kot upovedovalna zmožnost zunajjezikovne danosti sam zajema pomensko kategorijo prostora. Da je temu tako, potrjuje dejstvo, da se človek kot bitje razuma že od nekdaj v vsakodnevnih življenjskih okoliščinah stalno umešča v prostor okolnega sveta, v katerem se mora vseskozi orientirati, in to ne zgolj zaradi tega, da bi preživel, temveč da bi se znotraj lastnega okolja hkrati tudi razumel. Samorazumevanje pa je nadalje vselej pogojeno z zmožnostjo takšne ali drugačne znakovne artikulacije, zlasti z zmožnostjo izražanja v besednem jeziku. Predmet predložene jezikoslovne diplomske naloge je zato izpostavitve pomena (pomenske kategorije) prostora, kakor je zajet znotraj slovenskega knjižnega jezika, pri čemer bom posebno pozornost posvečal prostorskemu vidiku (prostih) predložnih glagolskih morfemov, ki se s stališča prostorskega pomena skupaj s predvidljivo sklonsko vezljivostjo izkazujejo kot številčno najbogatejša, če že ne prostorsko najpomembnejša pomenskoskladenjska enota. Prosti predložni glagolski morfemi s prostorskim pomenom namreč na pomenskoskladenjski ravni kot prostorski usmerjevalci glagola glagolski pomen umeščajo v dimenzijo prostora in imajo tako na stavčnočlenski ravni vlogo prislovnih določil kraja, kar bo podrobneje obravnavano tudi v nadaljevanju diplomske naloge.

Struktura naloge je sicer naslednja, v prvem delu, ki nosi naslov *Prostor v jeziku*, bo obravnavano razmerje med prostorom in jezikom, pri čemer se bo postavilo vprašanje kategorizacije prostora v jeziku, nadalje bo izpostavljen prostorski pomen znotraj posameznih pomenonosnih jezikovnih prvin, pozornost pa bo namenjena tudi razmerju med prostorskim pomenom in iz tega pomena izhajajočo prostorsko metaforo. V luči razmišljanja o prostoru v jeziku bo podrobneje izpostavljena tako imenovana *teorija (prostorske) umeščenosti* (lokalizem), kot jo razume in razvija srbski jezikoslovec Predrag Piper, ali natančneje *teorija pomenske umeščenosti* (srb. *teorija semantičkih lokalizacija – TSL*). Za slovenski jezikoslovni prostor bosta, izhajajoč iz TSL, zanimiva predvsem tročleni metodološki aparat (objekt umestitve – usmerjevalnik – umeščevalnik) in na podlagi tega izdelana tipološka razčlenitev kategorije prostora.

V drugem delu diplomske naloge z naslovom *Predložni glagolski morfem z vidika prostorskega pomena* bo najprej opravljena terminološka razjasnitev v slovenskem jezikoslovju pojavljajočih se pojmov *predložni glagolski morfem*, *predložna zveza* in *predlog*, čemur bo sledila slovnična obravnava predložnih glagolskih morfemov, ki kot glagolski morfemi izkazujejo tako možnost proste kot tudi (besedotvorne) predponskoobrazilne stave ter vplivajo na strukturno- in pomenskoskladenjske lastnosti glagolov, katerih del so. V tem delu bosta teoretično-metodološko pomembni predvsem glagolska vezljivostna teorija Andreje Žele in teorija skladenjskega besedotvorja, kot jo je v slovenskem jezikoslovju razvila Ada Vidovič Muha.

Tretji in hkrati zadnji del naloge bo posvečen izdelavi tipološke razčlenitve kategorije prostora slovenskih predložnih glagolskih morfemov znotraj predložnih zvez, pri čemer bom metodološko izhajal iz *teorije pomenske umeščenosti* Predraga Piperja, vendar obenem razmišljanja srbskega jezikoslovca prilagodil slovenskemu jezikoslovju.

2 Prostor v jeziku

2.1 Prostorski pomen znotraj posameznih pomenonosnih ravnin

Kadar govorimo o razmerju med prostorom in jezikom, moramo imeti že od vsega začetka v mislih povezavo med zunajjezikovno dimenzijo prostora in jezikovnim znakom besednega jezika. Kolikor zunajjezikovnost opredeljuje horizont sveta s svojo predmetnostjo in dogodkovnostjo, v katerem človek biva, je jezikovni znak vselej arbitraren ter v tem oziru odvisen od vsakokratnega jezikovnega sistema, znotraj katerega se mora razmerje med zunajjezikovno stvarnostjo, to je referentom, ter znakom, ki ima svoj pomen ter slušno podobo, šele uveljaviti. Zato je smiselno ločevati med obravnavo *prostora v jeziku* in *jezika v prostoru*, pri čemer pa se dano delo osredotoča predvsem na obravnavo prvega, in sicer, osredišča se okoli tematiziranja, kako se prostorski pomen vgrajuje v jezikovni izraz in strukturo slovenskega knjižnega jezika, istočasno pa ob strani pušča vprašanje prostorske umestitve jezikovnega izraza v horizontu zunajjezikovne prostorske svete.

S stališča prostorskega jezikovnega pomena je zanimiva ugotovitev, da se prostor skupaj s časovno dimenzijo propozicijsko vrašča že v osnovno, minimalno skladenjsko strukturo na temeljni ravni (osebko-povedkovo stavčno strukturo), pri čemer ima samostalni vlogi osebka oziroma prvega (levovezljivega) delovalnika prostorsko pomensko referenco, glagol v vlogi povedja oziroma predikata pa časovno (prim. Vidovič Muha 2009: 251–252). Temu je potrebno dodati, da se prostor seveda lahko pomensko vgrajuje tudi v povedje, prostorski pomen je bodisi vsebovan v samem pomenu glagola (npr. *gnezditi*, *garažirati*) bodisi se prostorska (kot tudi časovna) pomenska referenca razširja na »zunanje okoliščine, kraj in čas, ki omogočata potencialno besedilno uvrstitev glagolskega dejanja, tip *sedeti doma* oz. *sedeti od jutra do večera*.« (Vidovič Muha 2009: 252)

Prostor se kot ena izmed temeljnih razsežnosti zunajjezikovne dejanskosti pomensko vgrajuje v vse pomenonosne jezikovne ravnine¹, vprašljiva je le oblikoslovna raven, kolikor definicija te ravni v slovenskem jezikoslovju do neke mere ostaja odprta.

1 Na ravni fonemov se prostorska referenca seveda ne pojavlja, saj fonološka raven ni pomenonosna, tevmič pomenskorazločevalna.

2.1.1 Oblikoslovna raven

Da bi oblikoslovna raven lahko vključevala prostorsko pomensko referenco, moramo oblikoslovje razumeti ne zgolj kot ravnino, ki proučuje zgolj oblikovne lastnosti besednih vrst ter pomene njihovih slovničnih morfemov, temveč moramo, da bi lahko govorili o prostorskem pomenu na ravni oblikoslovja, pojem *oblikoslovje* pojmovno razširiti s tîrminom *morfologija*². Ta se od oblikoslovja razlikuje po tem, da poleg slovničnih morfemov v obravnavo vključuje vse morfeme besednega jezika, pri čemer so *morfemi* jezikovne enote, ki

svojo temeljno pomensko vlogo – najmanjše, se pravi nedeljive pomenske enote jezika – opravljajo (načeloma) znotraj besede, kot njene sestavine. Glede na vrsto pomena jih je mogoče ločiti v dve skupini, in sicer korenske in slovnične, oboji se pri tvorjenkah pojavljajo še kot obrazilne (afiksalne) pretvorbe. (Vidovič Muha 2000: 24)

Če torej oblikoslovje razumemo v širšem smislu in ga tako enačimo z morfologijo, se prostorski pomen na tej ravni vgrajuje tako v korenske morfeme, ki so v resnici že lahko slovarske enote (*prostor-* > *prostor*, *mest-* > *mesto*, *meter-* > *meter*), kot tudi v obrazilne morfeme tvorjenk (*-išče* > *igrišče*, *pred-* > *predmestje*). Z vpeljavo *skladenjske besedotvorne teorije*³ v slovenski prostor se nam zato na tem mestu z vidika prostorskega pomena ponuja možnost tipološke razčlenitve obrazilnih morfemov samostalniških in glagolskih tvorjenk, katerih jedro skladenjske podstave v propoziciji zaseda mesto krajevnih zunanjih okoliščin. Prostor se na ravni besedotvornih morfemov obenem vgrajuje tudi v morfeme modifikacijskih samostalniških izpeljank, ki imajo v nejedrnem delu merni prostorski pridevnik (*velik*, *majhen*).

2.1.1.1 Prostorski pomen v besedotvornih obrazilnih morfemih

2.1.1.1.1 Obrazila samostalniških tvorjenk

Na morfemski ravni imajo prostorsko pomensko referenco pri samostalniških tvorjenkah tista obrazila, ki so pretvorba v jedro skladenjske podstave postavljenega prislovnega zaimka *tam*. Jedro skladenjske podstave je tako [tam, kjer (je/se/so)]. V propoziciji ti zaimki izražajo pomen okoliščin kraja (mesta, kjer je kaj).⁴

2 Toporišič sicer v ESJ (Enciklopedija slovenskega jezika) morfologijo enači z oblikoslovjem (prim. gesli »morfologija« in »oblikoslovje« v: Toporišič 1992).

3 »Skladenjska besedotvorna teorija [...] temelji na spoznanju, da je tvorjenka samo pretvorba definirane besedne zveze, skladenjske podstave.« (Vidovič Muha 2011: 15)

4 Zunanje okoliščine kraja in časa so propozicijskokategorialne, saj poleg predikata in udeležencev razvijajo

Primeri:

- navadne izpeljanke: *strel-išče* ← [tam, kjer se] strelj[-a], [] → -išče, strel-; *imen-ik* ← [tam, kjer so] imen[-a], [] → -ik, imen-; *gost-ilna* ← [tam, kjer je] gost[-ø], [] → -ilna, gost-
- tvorjenke iz predložnih zvez: *pred-mest-je* ← [tam, kjer je] {pred} mest{-om}, [] → -je, {} → pred-, -mest-
- medponsko-priponske zloženke: *kamn-o-lom-ø* ← [tam, kjer se] lom[-i] kamen{-ø}, [] → -ø, {} → -o-, kamn-, -lom-

Iz primerov je razvidno, da so obrazila s prostorsko pomensko referenco pri samostalniških tvorjenkah lahko priponska obrazila tipa *-išče*, *-ik*, *-ilna*, pripone tipa *-je*, *-ø* in predpone (*pred-*). Predlog v primeru *predmestje* je prešel iz prostega glagolskega morfema v predponski morfem in ohranil svoj globinskoprisllovni prostorski pomen.

Poleg pretvorb jedrnega prislovnega zaimka lahko prostorski pomen verjetno nosijo tudi priponska obrazila modifikacijskih samostalniških izpeljank, ki so nastala po pretvorbi nejedrnega mernega pridevnika tipa *vrš-ac* (*velik vrh*), *gri-ček* (*majhen grič*). Pri tem je izražanje zunajjezikovnega prostorskega odnosa vsebovano le, če nastala tvorjenka ne izraža zgolj ekspresije (ljubkovalni izrazi tipa *konjiček*, *otročiček* in slabšalni izrazi tipa *glavura*), temveč nezaznamovano izraža zunajjezikovno prostorsko mero. Vsaj za pridevnik *velik* obstajata dve možni nezaznamovani slovarski rabi: *vršac* (*velik vrh*) in *sobana* (*velika soba*), čeprav je slednja v SSKJ zaznamovana s kvalifikatorjem (*nav. ekspr.*).

2.1.1.1.2 Obrazila glagolskih tvorjenk

Poleg obrazil samostalniških tvorjenk lahko o prostorskem pomenu na ravni propozicije govorimo tudi pri obrazilih glagolskih tvorjenk. Prostor se v morfemih glagolskih tvorjenk upomenja v glagolskih predponskih (glagolske zloženke) in priponskih (glagolske izpeljanke) obrazilih ter v glagolskih tvorjenkah iz predložne zveze.

propozicijo, za razliko od notranjih okoliščin, ki dele propozicije zgolj modificirajo (prim. Vidovič Muha 2009).

a) obrazila glagolskih izpeljank

Priponska obrazila glagolskih izpeljank s prostorskim pomenom so nastala po pretvorbi glagolskih primitivov *biti* in *dati*, ustreznega prostega glagolskega morfema (*v*, *na*) in slovničnega pomena iz skladenjske podstave. Tvorjenke s temi obrazili imajo okoliščinski, krajevni pomen.

Primeri: *gnezd-i-ti* ← [biti *v*] gnezd[-u], [] → -i-ti, gnezd-; *pak-ira-ti* ← [dati *v*] paket[-ø], [] → -ira-ti, pak-; *ekraniz-ira-ti* ← [dati *na*] ekran[-ø], [] → -ira-ti, ekran-

b) obrazila glagolskih tvorjenk iz predložne zveze

Pri glagolskih tvorjenkah iz predložne zveze se prostor ohranja prek pretvorbe globinskega krajevnega prislova – prostega glagolskega morfema, ki skupaj s samostalniško končnico prehaja v predpono teh vrst tvorjenk. Pri tem se glagolski primitiv v jedru pretvarja v pripono, takšna obrazila pa so predponsko-priponska.

Primer: *v-roč-i-ti* ← [dati (kaj)] {*v*} rok{-e}, [] → i-ti, { } → v-, -roč-

c) obrazila glagolskih sestavljenk

Prostorska pomenska referenca je izredno plodna v obrazilih glagolskih sestavljenk. Predponska obrazila glagolskih sestavljenk imajo v slovenskem jeziku sicer dvojno pomensko zmožnost. Po eni strani tvorijo iz nedovršnih glagolov dovršne – spreminjajo glagolsko vidsko vrednost ([enkrat] *krasti* → *u-krasti*), po drugi strani pa imajo potencial ohranjanja prislovnega pomena prostega glagolskega morfema v skladenjski podstavi (*pisati pod* → *pod-pisati*), pri čemer se seveda hkrati ob nedovršnem glagolu spremeni glagolski vid.

S stališča izražanja prostora je zanimiv predvsem pomen predponskih obrazil ob glagolu, ki po pretvorbi ohranjajo prislovni prostorski pomen. Ker bom o teh glagolih pisal še v nadaljevanju, naj na tem mestu zadostuje, da podam le nekaj primerov:

v-stopiti ← stopiti *v* /noter/, *pod-minirati* ← minirati *pod* /spodaj/, *iz-voziti* ← voziti *iz* /ven/, *obhoditi* ← hoditi *ob* /okrog/

2.1.1.1.3 Tipologija obrazil(nih morfemov) s prostorskim pomenom

S stališča prostorskega pomena znotraj vrst obrazilnih morfemov pri tvorjenkah se nam tako sledeč skladenjski besedotvorni teoriji Vidovič Muhe ponuja naslednja tipološka razčlenitev samostalniških in glagolskih obrazil, ki v svoji pomenski podstavi vsebujejo propozicijski besedotvorni pomen okoliščin kraja:

I Samostalniška obrazila

a) pretvorba v skladenjski podstavi jedrnega prislovnega zaimka *tam* (tvorjenke tipa a)

I.1 priponska obrazila v navadnih izpeljankah (*strel-išče, imen-ik, gost-ilna*)

I.2 predponsko-priponsko obrazilo v tvorjenkah iz predložne zveze (*pred-mest-je, na-miz-je*)

I.3 pripona v medponsko-priponskih zloženkah (*kamn-o-lom-ø, pesk-o-kop-ø*)

b) pretvorba nejedrnega mernega pridevnika *velik, majhen* (tvorjenke tipa c)

I.4 priponska obrazila modifikacijskih izpeljank (*vrš-ac, grič-ek*)

II Glagolska obrazila

a) pretvorba glagolskega primitiva z ustreznim prostim gl. morfemom (tvorjenke tipa a)

II.1 priponska obrazila glagolskih izpeljank (*garaž-ira-ti, gnezd-i-ti, pak-ira-ti*)

II.2 predponsko-priponska obrazila glagolskih tvorjenk iz predložne zveze (*v-ročiti*)

b) pretvorba prostega glagolskega morfema v skladenjski podstavi (tvorjenke tipa c)

II.3 predponsko obrazila glagolskih sestavljenk (*v-stopiti, pod-minirati, ob-hoditi*)

2.1.2 Besedoslovna, skladenjska ter besedilna raven

Prostor se pričakovano pomensko vgrajuje tudi v preostale jezikovne ravnine, vendar ker nam gre na tem mestu bolj za dokazovanje trditve kot za popolno tipološko razčlenitev prostorskega pomena na posameznih ravneh, bodo prostorski pomeni na besedoslovni, skladenjski in besedilni ravni predstavljeni zgolj vzorčno. Na besedoslovni, tj. leksemski ravni, imajo tako prostorsko pomensko referenco na primer samostalniške besede s splošnim prostorskim pomenom kot so *prostor, ravnina, kraj, mesto* itd., samostalniki, ki izražajo fizikalno-matematično prostorsko mero (*meter, kilometer, inč, hektar*), zaimkovni (*tam, tukaj, tod, kje*) in nezaimkovni (*domov, blizu, daleč, zgoraj, spodaj*) krajevni prislovi, glagoli s pomenom prostorskega premikanja (*hoditi, voziti, vstopiti*) ali prostorskega nahajanja (*stanovati, gnezditi*). S stališča besedotvornih obrazil in njihove prostorske reference so zanimive predvsem navadne izpeljanke, pri katerih se jedro skladenjske podstave pretvarja v priponska obrazila tipa *-išče, -alnica*, saj so ta obrazila besedotvorno precej plodna in

pomenijo prostore, kjer se kaj nahaja/dogaja: *kopališče, igrišče, bojišče, skladišče; kopalnica, spalnica, kopirnica, čistilnica* itd.⁵

Na skladenjski ravni, to je na ravni stavčnih členov, se prostorska referenca vgrajuje v prislovna določila kraja (*ob sosedovi mizi, na travniku, stanovati doma*), na besedilni ravni pa o prostorskem pomenu lahko govorimo pri prostornih povezovalcih znotraj določenega besedila (*Svoj prosti čas smo preživljali v mestu. **Tam** nas je vsak dan čakala gruča otrok.*), prostorski pomen pa je inherentno prisoten tudi v besedilnih opisih določenih krajev (*Kranj leži ob sotočju Save in Kokre, zgrajen je bil ...*).

2.2 Vprašanje kategorizacije prostora v jeziku

Ne glede na to, da ima slovenski jezik prostorsko pomensko referenco zajeto na vseh pomenonosnih jezikovnih ravninah, pa se po drugi strani zdi, da se prostor v jeziku slovnično ni kategoriziral ali drugače, »[k]ategorija prostora se v jezikih ni morfoložizirala, kar pomeni, da te kategorije nima (kot posebne slovnične kategorije) niti na ravni besednih oblik niti na ravni besednih vrst, za razliko od kategorije časa, načina, osebe, spola, glagolskega vida, (ne)določnosti itd.«⁶ (Pranjčović: 1) Podobno za srbski jezik trdi Predrag Piper, in sicer, da »pomenska kategorija prostora v srbskem jeziku nima razvitega morfoložskega izraza.«⁷ (Piper 1997: 59) To pogojno drži tudi za slovenščino, kolikor prostorske kategorije znotraj slovarskih in slovničnih kategorij ni, vendar pa slovensko jezikoslovje od vpeljave skladenjske besedotvorne teorije pripoznava tudi kategorialni besedotvorni pomen, saj je vsaj del tvorjenk (nemodifikacijske tvorjenke) razumljen kot pretvorba ene izmed propozicijskih sestavin skladenjske podstave. Tako je s pretvorbo propozicijske sestavine *krajevnihi okoliščin* (Ok) vsaj deloma že zanikana Piperjeva in Pranjčovićeva predpostavka o nemorfoložiziranosti kategorije prostora v jezikih. Priponsko morfemsko obrazilo *-išče* (*strel-išče*) namreč ni nič drugega kot morfoložizacija kategorije prostora v procesu besedotvornega postopka tvorjenja iz skladenjske podstave *tam, kjer se strelja*, pri čemer jedro skladenjske podstave v propoziciji

5 Podobno za hrvaški jezik v svojem članku ugotavlja Ivo Pranjčović: »U imenica se također vrlo brojne i čitave skupine kojima se prostor označuje sufiksima[.] Osobito je u tom smislu u hrvatskome jeziku plodan sufiks *-išće*[.] Kod imenice ženskoga roda posebno je plodan sufiks *-onica*, kojim se označuje kakav, obično zatvoren prostor odnosno prostorija u kojoj se odvija neka radnja«. (Pranjčović: 1–2)

6 »Kategorija prostora nije se u jezicima morfoložizirala, što znači da te kategorije nema (kao posebne gramatičke kategorije) ni na razini oblika riječi ni na razini vrsta riječi, za razliku npr. od kategorije vremena, načina, lica, broja, roda, glagolskega vida, (ne)odredenosti itd.«

7 »semantička kategorija prostora u srpskom jeziku nema razvijen morfoložski izraz.«

zavzema mesto krajevnih okoliščin. Tezi srbskega in hrvaškega jezikoslovca o neobstoju prostorske kategorije na ravni morfemov tako verjetno izhajata iz drugačnega razumevanja morfologije, pri čemer samih besedotvornih obrazil ne umeščata na raven morfemske ravnine, temveč morfologijo enačita z oblikoslovjem⁸, in obenem, kot kaže, ne upoštevata propozicijskokategorialnega pomena besedotvornih morfemov.

Kljub drugačnemu pogledu na besedotvorje in njegovo povezavo z morfemsko ravnino pa se kategorija prostora v resnici na ravni tako slovarskih kot tudi slovničnih kategorij v slovenskem (kakor tudi v srbskem in hrvaškem) jeziku ni izoblikovala. Pri tem ne gre za to, da bi bila kategorija prostora v jeziku manj pomembna od ostalih slovničnih/slovarskih kategorij, temveč je prej, kot se zapiše Pranjковиć, »kategorija prostora najvažnejša jezikovna kategorija nasploh«⁹ (Pranjковиć: 1) in se v jeziku po Piperju izraža z drugimi sredstvi: na ravni slovnice skladenjsko ter morfosintaktično, izven slovnice pa na ravni slovarskih leksemov in besedotvorno¹⁰ (prim. Piper 1997: 59). Predpostavka o pomembnosti kategorije prostora v jeziku gre v jezikoslovju izven slovenskih meja celo tako daleč, da se govori celo o tako imenovani »gramatik[i] prostora« (Pranjковиć: 1) oziroma o *teoriji lokalizma*, pri čemer pa bom sam v nadaljevanju uporabljal poslovenjeni izraz *teorija (prostorske) umeščenosti*.

2.3 Teorija umeščenosti (teorija lokalizma)

Teorija umeščenosti ali *lokalizem*, kakor jo označi Lyons, je tîrmin, ki »se nanaša na hipotezo, da so prostorski izrazi slovnično in pomensko osnovnejši od raznih ne-prostorskih izrazov. Prostorski izrazi so po mnenju lokalistov jezikoslovno osnovnejši, saj služijo kot strukturni vzorci za druge izraze; verodostojen razlog, da je temu tako, je predlagan s strani psihologov, in sicer, da je prostorska orientacija osrednjega pomena za človekovo spoznavanje (kognicijo).«¹¹ (Lyons 1977: 718) Tako na primer teorija prostorske umeščenosti izhaja iz

8 Da je temu res tako, potrjuje Pranjковиćevo razlikovanje med izrazom *primarna gramatikalizacija* (*gramatičke kategorije*), ki naj bi pogojeval morfologizacijo kategorij v jeziku, ter drugačno obliko kategorizacije, pri čemer se slednja prav tako lahko izraža s »primarnim (morfološkim) kategorijama« (prim. Pranjковиć: 1).

9 »kategorija prostora najvažnija jezična kategorija uopće.«

10 Tudi tukaj se izkaže, da Piper besedotvornih obrazil ne uvršča v ravnino morfologije.

11 »The term localism is being used here to refer to the hypothesis that spatial expressions are more basic, grammatically and semantically, than various kinds of non-spatial expressions. Spatial expressions are linguistically more basic, according to the localist, in that they serve structural templates, as it were, for other expressions; and the reason why this should be so, it is plausibly suggested by psychologists, is that spatial orientation is of central importance in human cognition.«

prepričanja, da so različni skladenjski vzorci, npr. zveza glagola skupaj s prostim predložnim glagolskim morphemom ter sklonskim udeležencem (*biti ob koga ali kaj* > v pomenu 'izgubiti koga ali kaj'), nastali po tako imenovani *desemantizaciji* prvotno prostorskega pomena (*biti ob kom ali čem* > 'biti zraven'). Takšni so med drugim tudi časovni izrazi npr. *od kdaj do kdaj* (prvotno prostorska zveza dveh predlogov *od kod do kod* > *od hiše do hiše*).

Sama teorija umeščenosti se sicer v ožjem smislu ukvarja s teorijo sklonov, v širšem smislu pa se »naslanja na antropocentrične koncepcije jezika« (Piper 1997: 14), kar pomeni, da obravnava kategorijo prostora in prostorsko pomensko referenco na vseh ravneh jezikoslovja kot tudi povezavo med človekovo zunajjezikovno dejanskostjo in znotrajjezikovnim izrazom. Če torej teorijo lokalizma razumemo v ožjem smislu, se ta osredišča predvsem okoli določitve prostorskousmerjevalnega pomena sistema sklonov v posameznih jezikih, pri čemer najstarejši poskus sega nazaj v antiko,

naredil pa ga je Apolonij Diskolos, začetnik t. im. lokalistične sklonske teorije. Jedro te teorije lahko povzamemo v trditev, da je mogoče vse sklonske pomene posredno ali neposredno izpeljati iz človeških predstav o elementarnih prostorskih razmerjih in gibanju (približevanje, mirovanje, oddaljevanje, z dotikom – brez dotika ipd.). (Dular 1982: 45)

Pomen sklonov se v teoriji umeščenosti tako razlaga kot slovnična konkretizacija prostorskega odnosa sklonskega udeleženca napram drugim udeležencem glagolskega pomena. Pri tem sta se v jezikoslovju izoblikovali dve nasprotujoči si teoriji sklonov, na eni strani *morfologistična teorija*, ki sklonskemu morfemu pripisuje samostojni invariantni temeljni pomen, na drugi strani pa *sintaksistična teorija*, ki »zanika splošni pomen [...] sklona kot oblikoslovne kategorije« (Dular 1982: 49). Medtem ko slednja trdi, da so skloni sicer »skladenjskopomensko razločevalni, nimajo pa lastnega pomena, [saj] sta zanje bistvena funkcija in distribucija (podobno kakor na glasovni ravnini za foneme)« (Dular 1982: 49), pa morfologistična teorija z R. Jakobsonom kot utemeljiteljem zagovarja stališče, da »ima vsak sklon v sestavi eno samo, splošno pomensko invarianto [...], po kateri se loči od vseh drugih sklonov, v besednih zvezah pa nastopajo variante, tj. posebni sklonski pomeni« (Dular 1982: 46). Ne da bi se na tem mestu spuščal v obširnejšo obravnavo sklonskega pomena, sam menim, da v razpravo o pomenu sklonov še najprepričljivejše poseže Oravec s svojim poskusom »cepitve sintaksističnih postavk na morfologistično podlago« (Dular 1982: 51):

Čeprav sklon v jeziku praviloma srečujemo v konkretni skladenjski zvezi, ga je vendarle treba imeti za kategorijo posebne jezikovne ravnine – za oblikoslovno kategorijo samostalnika, za modifikacijo samostalnika v razmerjih. [...] Ne bi bilo prav, če bi iz tega, da ima sklon v raznovrstnih skladenjskih okoliščinah raznovrstne pomenske odtenke, sklepali, da odtenki izhajajo predvsem iz sklona samega. Sklon jih sicer dopušča zaradi abstraktnosti svojega oblikoslovnega pomena, vendar jih ne povzroča: sklon ostaja v vseh rabah isti, toda od rabe do rabe se spreminjajo druge skladenjske sestavine zveze. Te so pravi vzrok modifikacij sklonskega pomena, vendar zmeraj samo v okviru, ki ga dopušča oblikoslovni pomen sklona. (Oravec v Dular 1982: 51)

Povedano drugače, čeprav sklon dopušča določene prostorske pomene, se le-ti dokončno realizirajo šele v konkretni skladenjski rabi, ki od primera do primera dopušča različne pomene istega sklona, vendar pa izbira sklona v stavčni strukturi te raznovrstne pomene sklonov že hkrati tudi zamejuje.

2.4 Teorija pomenske umeščenosti

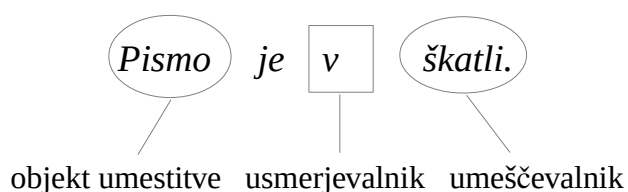
Teorija pomenske umeščenosti (srb. *teorija semantičkih lokalizacija*), kot jo v srbskem jezikoslovju razvija Predrag Piper (njegovo osrednje delo na tem področju je monografija *Jezik i prostor*), je ena izmed oblik teorije umeščenosti (lokalizma), pri čemer samo poimenovanje izhaja iz avtorjevega zadržanja do tîrmina *lokalizem*, kolikor je v sami osnovi teorije umeščenosti v resnici »ideja prostora (lat. *spatium*), a ne mesta (lat. *locus*)« (Piper 1997: 16). Po Piperju namreč izraz lokalizacija konotira na nekaj lokalnega, perifernega, kar pa teorija semantičnih lokalizacij (v nadaljevanju TSL) ni. Vseeno sklene, da naj se izraza TSL in lokalizem razumeta sinonimno. Teorija pomenske umeščenosti (TSL) je sicer:

posebna jezikoslovna teorija (za razliko od splošnih), v okviru katere se posamezne pomenoslovne pojave opisuje in razlaga v luči izomorfnosti in izofunkcionalnosti pomenskih kategorij, ki se kažejo v številnih oblikah neprostorskega izražanja s prvotno prostorskopomenskimi sredstvi (npr. *na praznik*, *na dan* kot *na knjigo*, *na zid* ipd.).¹² (Piper 2001: 57)

Z drugimi besedami, TSL je teorija prostorskega pomena v jeziku in se ukvarja s pomensko kategorijo prostora, pri čemer pa samo jedro kategoriziranja prostorskega odnosa temelji na tročlenem metodološkem aparatu pomenske umeščenosti. Tri osnovne in

12 »Teorija semantičkih lokalizacija (TSL) je posebna lingvistička teorija (za razliko od opštih) u okviru koje se pojedine semantičke pojave opisuju i objašnjavaju u svetlu izomorfnosti i izofunkcionalnosti semantičkih kategorija, čiji so oblici ispoljavanja mnogobrojni slučajevi izražavanja neprostornih značenja sredstvima sa primarno prostornim značenjima (npr. *na praznik*, *na dan* kao *na knjigu*, *na zid* i sl.).«

nepogrešljive pomenske sestavine vsake prostorske umestitve so **objekt umestitve**, **umeščevalnik** in konkretizator odnosa, tako imenovani **usmerjevalnik**.¹³ Vsaka umestitev v prostor zahteva objekt umestitve, tj. nekoga/nekaj, kar umeščamo v prostor, umeščevalnik, tj. nekoga/nekaj, kamor objekt umestitve uvrstimo, in usmerjevalnik, ki konkretizira odnos med objektom umestitve in umeščevalnikom. V stavku »*Pismo je v škatli*« so tako pomenske sestavine v okviru teorije prostorske umeščenosti razdeljene na *pismo* kot objekt umestitve, *škatlo* kot umeščevalnik in na prosti predložni glagolski morfem *v* kot usmerjevalnik, ki usmerja pismo v notranjost škatle, tj. objekt umestitve se nahaja znotraj umeščevalnika.

Čeprav so vse tri pomenske sestavine pri kategorizaciji prostora potrebne, niso vedno tudi izražene; npr. v primeru »*pismo je znotraj*« se umeščevalna sestavina, tj. umeščevalnik, nahaja izven dane skladenjske strukture in mora biti posledično, če naj bo prostorska kategorizacija uspešna, pomensko razberljiva iz konteksta oziroma sobesedila. Prav tako lahko govorimo o hierarhičnem razmerju kategorizacije prostorskih odnosov, ko imamo v isti skladenjski strukturi ubesedenih več prostorskih umestitev, kot na primer v stavku »*Dekle sedi na klopi pred hišo*«. V tem primeru zadobi pomen objekta umestitve beseda *dekle*, *klop* je nadalje v razmerju do dekleta umeščevalnik, v razmerju do hiše pa objekt umestitve, absolutni umeščevalnik je *hiša*. Usmerjevalnika sta dva: *na* in *pred*. Stavek se pri tem strukturno lahko razveže na dve povedi: »*Dekle sedi na klopi*« in »*Klop je pred hišo*«. Absolutni objekt umestitve je torej *deklica*, absolutni umeščevalnik pa samostalnik *hiša*.

2.4.1 Prvotna in drugotna umeščenost (Proto- in metalokalizacija)

Piper znotraj TSL ločuje med prvotno umeščenostjo (*protolokalizacijo*), pri kateri gre za upomenjanje konkretnega zunajjezikovnega prostorskega razmerja med pomenskimi sestavinami (*drevo pred hišo, kaj biti v prostoru, kdo priti do doma ...*), in drugotno umeščenostjo (*metalokalizacijo*) oziroma nadkategorialno umeščenostjo, ki po svojem bistvu

¹³ V srbskem jeziku *objekat lokalizacije* (objekt umestitve), *lokalizator* (umeščevalnik) in *orijentir* (usmerjevalnik). Vsi trije izrazi so v danem delu prevedeni v slovenski jezik.

ne upomenja več prostorskih odnosov, vendar pa uporablja prvotno prostorsko strukturo, najsibo časovno umeščenost, lastnost, itd. (*predstava pred božičem, kaj imeti v mislih, biti ob hišo ...*). Prvotna oziroma prostorska umeščenost izhaja iz zunajjezikovnih prostorskih razmerij, medtem ko je drugotna umeščenost neprostorska znotrajjezikovna umeščenost in naj bi nastala po tako imenovani *delokalizaciji* (raz-umeščenosti) prvotno prostorskega pomena. Razlog za nastanek tovrstnih pomenskih prenosov naj bi bila pomembnost človekovega razumevanja v prostoru, pomembnost človekove samoumestitve v horizontu sveta. Iz te prvotno najpomembnejše človekove pomenske kategorije, to je iz kategorije prostora, pa naj bi se nato preko pomenskih prenosov razvile tako imenovane »prostorske metafore«, ki ob neprostorskih odnosih ohranjajo prostorske strukture izražanja.

2.4.2 Notranja in zunanja umeščenost (intra- in ekstralokalizacija)

Znotraj TSL se glede nahajanja objekta umestitve odpre možnost delitve na notranjo (*intralokalizacija*) in zunanjo umeščenost (*ekstralokalizacija*). Kadar je objekt umestitve znotraj umeščevalnika, govorimo o notranji umeščenosti (*Tone je v hiši, ptičje strašilo je na polju ...*), kadar pa se objekt umeščenosti nahaja izven umeščevalnika, govorimo o tako imenovani zunanji umeščenosti (*vas izven mesta, drevo pred hišo ...*).

2.4.3 Usmerjenost in nahajanje (direktivnost/nedirektivnost) objekta umestitve v razmerju do umeščevalnika

Glede na umeščevalnik je objekt umestitve lahko bodisi *direktiven* (pomen usmerjenosti) bodisi *nedirektiven* (pomen nahajanja). Ko govorimo o nedirektivnosti, objekt umestitve v razmerju do umeščevalnika svojega mesta v prostoru ne spreminja (*voznik je v avtu, stol je ob mizi, Tone pospravlja za hišo*), medtem ko pri direktivnem odnosu objekt umestitve svoj položaj glede na umeščevalnik spreminja (*Tone vstopi v hišo, Tone izstopi iz hiše, Tone gre mimo hiše*). Piper z vidika razmerja direktivno/nedirektivno ločuje štiri tipe možnih odnosov med objektom umestitve ter umeščevalnikom, in sicer nedirektivno lokativnost ter direktivne tipe ablativnost, adlativnost in perlativnost.

2.4.3.1 Lokativnost (nahajanje)

Kadar objekt umestitve glede na umeščevalnik ohranja svoje prostorsko mesto, ki ga določa usmerjevalnik, takšen odnos v TSL imenujemo *lokativnost*. Gre za pomen nahajanja, kjer je relevanten le odnos med omenjenima pomenskima sestavinama, npr. v stavčni strukturi »*Sosed skače v hiši*« se kljub nemirovanju *soseda* kot objekta umestitve lokativni pomen ohranja, saj *sosed* ostaja znotraj *hiše*, tj. znotraj umeščevalnika.

Primeri za tovrstno prostorsko kategoriziranje: *hiša v mestu*, *viseča slika nad omaro*, *spomenik med drevesi* ...

2.4.3.2 Ablativnost, adlativnost, perlativnost (oddaljevanje, približevanje, umeščenost poteka)

Piper deli pomene dinamičnih razmerij med objektom umestitve in umeščevalnikom, ki so določena z usmerjevalnikom, na *ablativnost* (oddaljevanje), *adlativnost* (približevanje) in *perlativnost* (pomen usmerjenega premikanja oziroma umeščenosti poteka premikanja). Objekt umestitve se lahko bodisi oddaljuje od umeščevalnika, ki bo v tem primeru pomenil začetno točko oddaljevanja (*Tone je šel iz hiše*), bodisi se umeščevalniku kot končni točki približuje (*Tone se vrača v hišo*), ali pa bo umeščevalnik zgolj vmesna točka, ki jo bo objekt umestitve ob svojem premikanju obšel/prešel (*Tone gre mimo hiše*, *Tone gre skozi hišo*). Dinamični odnosi med pomenskima sestavinama torej nosijo pomen usmerjenosti (direktivnosti).

2.4.4 Piperjeva kategorizacija prostora v t. i. predložnih prislovih

Na podlagi TSL Piper v svoji monografiji *Jezik i prostor* (1997, 2001) v poglavju »*Kategorija prostora u predložkim adverbijalima*« (Piper 2001: 65–82) obravnava kategorijo prostora v t. i. predložnih prislovih. Predložni prislovi so po Piperju »predložno-sklonske konstrukcije s prislovno funkcijo« (Piper 2001: 65), ravno te konstrukcije pa po avtorju predstavljajo najrazvitejši sistem prostorskih izrazov v srbsčini in tudi drugih slovanskih jezikih. V slovenskem jezikoslovju se sicer izraz predložni prislov ni uveljavil, isto strukturo poimenujemo s tērminom **predložne zveze**. Dejansko torej avtor obravnava proste predložne glagolske morfeme in sklonsko vezljivost, ki jo ti morfemi odpirajo, v okviru terminologije

TSL pa gre za kategorizacijo prostora glede na sklon umeščevalnika, ki ob določenem usmerjevalniku znotraj prvotne umeščenosti že napotuje na odnos med objektom umestitve in umeščevalnikom. Povedano drugače, predložni morfem kot usmerjevalnik in sklonska vezava kot umeščevalnik sta za Piperja zadostna pokazatelja prostorskega pomena, saj je objekt umestitve v stavčni strukturi v imenovalniškem sklonu že vselej podrejen izbiri v predikatu izbranim pomenskima sestavinama, kolikor je seveda imenovalniški udeleženec vezljivostno odvisen od glagola.

Obravnava predložnosklonskih konstrukcij¹⁴ (predložnosklonskih zvez) pri Piperju poteka po pomenskih kriterijih kategorizacije prostora TSL. Izpisane zveze (npr. *za* + SamT, *blizu* + SamR) najprej pomensko deli glede na dinamičnost/statičnost, nastaneta dva temeljna podtipa:

- **statičnost** (gre dejansko za **lokativnost** – npr. *na* + SamM → *Knjiga je na mizi*; objekt umestitve se nahaja na umeščevalniku; glede na umeščevalnik ohranja pomen nahajanja);
- **dinamičnost**, ki se nadalje deli na tri pomene:
 - **ablativnost** (oddaljevanje) – objekt umestitve se oddaljuje od umeščevalnika; gre za usmerjenost, pri kateri je določena začetna točka gibanja: npr. *iz* + SamR → *Sosed je šel iz hiše*;
 - **adlativnost** (približevanje) – objekt umestitve se približuje umeščevalniku; gre za usmerjenost oz. ciljnost, določena je končna točka gibanja: npr. *v* + SamT → *Avto je zapeljal v garažo*;
 - **perlativnost** (usmerjeno premikanje) – v takšnih zvezah se usmerjenost objekta umestitve umešča glede na umeščevalnik; slednji je v tem primeru točka v premikanju, ki jo objekt umestitve pri svojem gibanju preide/obide; npr. *mimo* + SamR, *čez* + SamT → *Deklica je šla mimo fanta, Človek gre čez most*.

Glede na statičnost/dinamičnost Piper za srbski jezik ugotavlja, da imajo zveze s tožilnikom in dajalnikom dinamičen, direktiven pomen, medtem ko so konstrukcije z mestnikom in orodnikom statične. Nedoločen ostaja roditeljski, kateremu vsakokratna uporaba predloga določa usmerjenost oziroma nahajanje.

Drugi kriterij, na podlagi katerega Piper kategorizira prostor v predložno-sklonskih zvezah, je binarna opozicija zunanja/notranja umeščenost. Pomen se torej določa glede na

¹⁴ Nekateri skloni so lahko brezpredložni, na primer *prečkati ulico* (*preči ulicu*) funkcionira kot brezpredložni tožilnik, vendar avtor pri tem ne upošteva možnosti, da je prosti glagolski morphem v tem primeru verjetno prešel v predponsko-obrazilno obliko, s tem ko se je sintagma *iti preko* v besedotvornem postopku pretvorila v s sinhronega vidika nov glagolski pomen *prečkati*. V tem primeru bi bil torej globinskoprislovni pomen glagolskega morfema v predponsko-obrazilni obliki lahko ohranjen, a s strani govorca slabše zaznan.

uvrščanje objekta umestitve v notranjost ali zunanost umeščevalnika, pri čemer se lahko pomen zunanost/notranjost pojavlja tako pri pomenih usmerjenosti kot pri pomenih nahajanja. Ker Piper išče pomene tovrstnih predložno-sklonskih zvez v srbskem jeziku, bo s stališča te razprave dovolj, da samo naštejemo vse tipe možne lokalizacije glede na delitev notranjost/zunanost:

- notranja umeščenost (**intralokalizacija**) se pomensko deli glede na to, ali je obejekt umestitve (OU) v celoti znotraj umeščevalnika (U), npr. *človek je v hiši*, ali pa je OU vsaj na površini U, npr. *ptičje strašilo na polju*;
- zunanja umeščenost (**ekstralokalizacija**) se pomensko deli glede na to:
 - ali je OU v nivoju U → sprednja stran (*pred hišo*), zadnja stran (*za omaro*), bočna stran (skupaj s prislovi – *levo od omare*),
 - ali je OU izven nivoja U → zgornja stran (*nad omaro*), spodnja stran (*pod omaro*),
 - kadar je nivo nerelevanten, pa se zunanja umeščenost deli še na:
 - količinskost; bodisi je prostorskost OU umeščena med več umeščevalnikov (*človek med drevesi*) bodisi je pomembna oddaljenost od umeščevalnika (*blizu morja, daleč od doma*)
 - nerelevantnost količine; Piper sem umešča posredno umeščenost, OU je umeščen izven U, hkrati pa ni relevanten niti nivo umeščevalnika niti količinskost (*hotel je izven mesta, oni gredo proti mestu*).

Piper se ob tem nadeja, da so zgornji kriteriji za uvrščanje predložnosklonskih zvez (oziroma predložnih prislovov) v sistem veljavni in uporabni v večji ali manjši meri za vse sorodne jezikovne sisteme¹⁵, med katerimi je tudi slovenski (knjižni) jezik.

2.4.5 Komentar

Predrag Piper pri svojem raziskovanju prostora v jeziku uporablja *teorijo semantičnih lokalizacij* (TSL), ki mu omogoča, da znotraj jezika išče kategorijo prostora v luči antropocentrične nujnosti po umeščanju v prostor oz. samoumeščanju. Pri tem uporablja pomenski aparat, katerega pomenske sestavine so objekt umestitve, umeščevalnik in konkretizator tega odnosa, tj. usmerjevalnik, ki povezuje obe pomenski sestavini in določa umeščenost OU v U.

Izhajajoč predvsem iz poglavja *Kategorija prostora u predložkim adverbijalima* (Piper 2001: 65–82) nas na tem mestu zanima, kaj lahko Piperjeva razprava doprinese k razumevanju

15 »Kriterijumi prema kojima funkcioniše sistem prostornih predložkih adverbijala u srpskom jeziku (lokativnost..., intralokalizacija, ekstralokalizacija, proksimalnost, distalnost i dr.) važe u većoj ili manjoj meri i za mnoge druge srodne jezičke sisteme[.]« (Piper 1997: 75–76)

v slovenskem prostoru že jezikoslovno obravnavanih prostih predložnih glagolskih morfemov. Piper pri obravnavanju kategorije prostora v tako imenovanih predložnih prislovihi namreč kategorizira predložnosklonske zveze, ki bi jih v našem prostoru terminološko prevajali *sklonske vezave ob glagolih s prostimi predložnimi glagolskimi morfemi oz. predložnosklonska vezljivost*. Kljub pomembnosti glagolov pri določanju stavčnega pomena in s tem tudi prostorske umestitve osebkov, ki ga nadalje razvija glagol, Piper le-teh pri kategorizaciji prostora v predložnih zvezah ne obravnava. To je obenem tudi glavni očitak Andreje Žele, ki je leta 2006 v oceni Piperjeve monografije zapisala:

Avtorjevo jezikoslovno komentiranje tako prvotne/konkretne prostorske kot drugotne/abstraktne prostorske pa ne presega dosedanjih (v avtorjevem delu navajanih) jezikoslovnih obravnav prostorske v jeziku; npr. v slovenščini imamo tako prvotno kot drugotno prostorsko že do sedaj jezikoslovno dovolj dobro obdelano – zlasti z besedotvorno-skladenjskega in pretvorbenega vidika. Vloga glagolov kot prostorsko-časovnih organizatorjev je tako pomembna, da tudi njihova pomensko-skladenjska osrednjost in samoumevnost ne more biti vzrok, da se pri prostorski ne bi predstavile njihove besedotvorne, pomenske in skladijske možnosti. (Žele 2006: 84)

Piper v resnici ob predložnosklonskih zvezah glagola ne omenja, čeprav je iz avtorjevih primerov razvidno, da je prav od pomena glagola kot pomensko- in strukturnoskladenjskega organizatorja stavčne strukture odvisna nadaljnja prostorska umeščenost vršilca dejanja/nosilca stanja/nosilca lastnosti v osebkov nasproti umeščevalniku v predikatnem delu, primerjaj *(Tone) je (v hiši)* proti *(Tone) gre (v hišo)*. Neupoštevanje glagola pa po drugi strani kljub vsemu odpira možnost samostojne obravnave prostih predložnih glagolskih morfemov, ki so nekakšni globinskopriložni prostorski usmerjevalniki glagolskega pomena, in njihovo možnost odpiranja sklonske vezljivosti ob predpostavki, da sobesedilni glagol njihovo pojavitev omogoči. Uporabno s stališča s jezikoslovja je predvsem tridelno pomenskosestavinsko orodje objekt umestitve, umeščevalnik in usmerjevalnik. Predvsem slednji je relevanten pri določanju funkcije prostih predložnih glagolskih morfemov.

Piperjeva terminologija je sicer v slovenskem prostoru do neke mere že zaobjeta, vendar z drugimi izrazi. Proto- in metalokalizacija se lahko zamenjujeta s kategorijo konkretno/abstraktno pri samostalniški besedi. Namreč, kadar je samostalnik konkreten, pridobi prostorsko razsežnost. Kriterija direktivnost in nedirektivnost v slovenskem jezikoslovju najdeti ustreznika v prislovnih pomenih nahajanja in usmerjenosti/ciljnosti, pri čemer sta tako nahajanje kot usmerjenost lahko tudi razmeščena.

3 Predložni glagolski morfem z vidika prostorskega pomena

3.1 Predložni glagolski morfem, predložna zveza in predlog

Kadar obravnavamo posamezno jezikoslovno strukturno enoto, je le-to vselej potrebno terminološko določiti in zamejiti njen obseg. Natančneje, v pričujoči razpravi se nam v obravnavo ponuja vprašanje strukturno- in pomenskoskladenjske določitve *predložnega glagolskega morfema* (PGM), kolikor je isti morphem lahko s stališča oblikoslovja v slovenskem jezikoslovju poimenovan *predložna beseda* ali, gledano stavčnočlensko, sovsebovan v strukturi *predložne zveze* v prislovnodoločilni funkciji. Zatorej si na tem mestu pogledjmo, kaj vse v sodobnem slovenskem jezikoslovju zaobsega omenjeno terminološko izrazje.

3.1.1 Predložna beseda – predlog

Predložne besede oziroma predlogi so slovničnopomenska nepregibna besedna vrsta, ki po *Slovenski slovnici* (SS) »nimajo predmetnega pomena[,] tj. z njimi izražamo podredna skladenjska razmerja med besedami oz. zvezami« (Toporišič 2004: 413), in so znotraj slovnice obravnavani na ravni oblikoslovja, čeprav jih Toporišič hkrati znotraj istega poglavja obravnava tudi z vidika skladnje. Predlogi tako skladenjsko določajo podredna razmerja med dvema besedama znotraj besedne zveze (*koča **pri** jezeru*), ali pa »v stavku (Tomaž cele noči *prečuje **pri** prevajanju*; Ta pa res *misli **na** vse*)« (Toporišič 1992: 206). Delijo se na prave, ti se uporabljajo samo kot predlogi in so kot taki nenaglašeni (*ob, pri, za ...*), in neprave oziroma drugotne, ki so načeloma homonimni prislovom, iz katerih diahrono gledano tudi izhajajo (*mímo, blízu, póleg ...*). Ker so predlogi znotraj SS obravnavani kot nepolnopomenska besedna vrsta in posledično njihov pomen ostaja nedoločen, jih s stališča skladnje obravnavamo v tako imenovanih *predložnih zvezah*, zvezah predloga in samostalniške besede (v neimenovalniškem sklonu), pri čemer slednja na ravni stavčne propozicije zavzema funkcijo neprvega sklonskega udeleženca.

Kolikor je zgornja razlaga predložne besede znotraj *Slovenske slovnice* jasna in načeloma neproblematična, nam po drugi strani že bežen vpogled preko meja v mednarodno (slovansko) jezikoslovje nakaže svojevrstno težavnost zamejitve predložne besede kot zgolj slovničnopomenske besedne vrste. Tako denimo Orožen v svojem članku o razvoju predložnih

zvez v slovenskem jeziku pokaže na razdvojenost teoretičnega jezikoslovja pri vprašanju kategorizacije predlogov, saj je le-ta ponekod obravnavan kot semantična, drugod pa kot sintaktično-gramatična kategorija.

V sodobnem jezikoslovju obstajata o predlogih dva nazora. Nekateri jezikoslovci (Kuryłowicz) [...] so mnenja, da so predlogi le gramatični morfemi brez samostojne vsebine in da dobijo svoj pomen šele v zvezi s sklonsko končnico. Drugo stališče pa so razvili predvsem sovjetski jezikoslovci[.] Ti so mnenja, da je predlog semantična kategorija, saj so te relacije, ti pokazatelji v čas, prostor, in način izvrševanja, realna dejstva, ki jih ne moremo zanikati, torej je razumljivo, da so tudi na svojski način poimenovani. (Orožen 1975: 14)

Sam sem sicer znotraj te razprave bližje stališču, da so predlogi več kot zgolj slovnični morfemi in jih je zato potrebno hkrati obravnavati kot pomensko kategorijo, kar se nenazadnje potrjuje v prostorskih predložnih antonimih *v – iz, nad – pod* itd. Že sama izbira predložnega morfema namreč v tem primeru zadobi možnost prostorskousmerjevalnega pomena glagolskega dejanja (postaviti *nad/pod* + SamT), umanjkanje predložnega morfema pa v konkretni govorni situaciji izrekanje o prostorskem odnosu docela onemogoči (*postavil sem – mizo*). Da bi se torej lahko glagolski pomen pomensko okrepil in zajel celoten prostorski odnos do samostalniškega udeleženca, že potrebuje predložni glagolski morphem (*postavil sem **nad/pod** mizo* »zgoraj/spodaj«), s katerim konkretizira prostorsko usmerjenost glagolskega dejanja. Predložnih morfemov potemtakem ne moremo razumeti kot pomensko izpraznjeno slovnično kategorijo, in čeravno lahko ob različnem glagolskem pomenu ter izbiri udeležencev ti morfemi izgrajujejo drugačen besednozvezni pomen, npr. *padel je **pod** prag revščine* v pomenu »postal je reven«, še vedno določen (variantni) pomen ohranjajo. Oziroma, kakor se zapiše Orožen ob podobnem utemeljevanju v primeru predloga *za*: »Ali je predlog *za* pomensko prazen? Recimo raje pomensko abstrakten; v vsaki predložni zvezi se v določenem kontekstu napolni z drugačno vsebino, se “individualizira”« (Orožen 1975: 14). Še drugače, naj imajo posamezni predlogi v različnih predložnih ali glagolskih zvezah še tako različen pomen, kljub vsemu ohranjajo svojo abstraktnopomensko paradigmatico možnih pomenskih odtenkov, med katerimi nahajamo tudi prostorskoupravljalni pomen.

3.1.2 Predložna zveza

Predložne zveze so zveze »(zlasti pravega) predloga in samostalniške besede (prvotne ali posamostaljene)« (Toporišič 1992: 206) ter na stavčnočlenski ravni opravljajo funkcijo prislovnih določil (*iti k hiši*) in prilastkov (*vas ob gozdu*). V *Slovenski slovnici* so obravnavani znotraj oblikoslovja, sicer pa so primarno skladijska enota. Pomensko jih Toporišič deli na štiri večje skupine, ki izražajo prostor (*izza hiše*), čas (*nad tri ure*), lastnost (*na smrt bolan*) ali vzročnost (*od veselja jokati*), v abecednem pregledu pa se tem pomenom pridružijo še količina/mera, ozir, dopuščanje, namen(jenost), razmerje, skupnost ter nadomestilo. Obenem se znotraj SS (Toporišič 2004: 416) odpira tipologija prostorskega pomena predložnih zvez glede na prostorske vprašalnice:

a) kje je kaj:

Kje je? – pri sosedu, ob zidu, v mestu [...];

b) kod se kaj dogaja:

Kod hodi (raste)? – po gozdu, čez travnik, skozi gozd;

c) kam je kaj namenjeno:

Kam nese? – ob zid, v mesto, na most, med rože [...];

č) od kod kaj prihaja:

Od kod nese? – od sosedu, iz mesta, z njive [...];

d) do kod je kaj namenjeno:

do Ljubljane, do tod, do pred Ljubljano.

Upoštevajoč Piperjevo teorijo pomenske umeščenosti bi lahko Toporišičevo tipologijo terminološko prevedli tako, da a) izraža kategorijo *nahajanja*, c) in d) *približevanja*, č) *oddaljevanja* ter b) *umeščenost poteka*.

3.1.3 Predložni glagolski morfem

Predložni glagolski morfemi so na pomenskoskladijski ravni morfemi, ki imajo vselej obglagolski položaj in kot del predložnomorfemskega glagola uvajajo desno vezljivost. Upravičenost poimenovanja **prosti predložni glagolski morfem**, izraz se sicer pri nas uporablja

od šestdesetih let dalje (prim. Žele 2001: 83), izhaja iz njihove pomenskoskladenjske pripadnosti glagolu kot organizatorju stavčnoskladenjske strukture, na kar nas obenem napeljuje ugotovitev, da so »predlogi izprislovnega izvora (razvili naj bi se iz prostorskih prislovov, ki natančneje določujejo dejanje), [kar] kaže na njihov obglagolski pomenskoskladenjski položaj – izhodiščno so torej prosti glagolski morfemi« (Žele 2003: 16). Z vidika vezljivostne teorije se predložni glagolski morfemi (pgm) delijo na leksikalizirane, ti »pomensko sograjujejo glagolski pomen in [so] del glagolskega leksema kot slovarske enote in hkrati del glagolske vezljivosti« (Žele 2002: 99–100), in neleksikalizirane (udeleženske), »ki pomensko izhaja[jo] vsaj iz enega pomena glagolskega leksema in izraža[jo] pomensko- in strukturnoskladenjsko vezljivost ter [so] zato del povedkove vezljivosti« (Žele 2002: 100).

Da bi torej terminološko razločevali med predložnim glagolskim morfemom, predlogom in predložno zvezo, si oglejmo razmerje med omenjenimi izrazi v konkretni rabi:

Knjiga je na mizi. → pgm ob Glag: (*biti*) *na*; Predl: *na*; PZ: *na mizi*

Legenda:

pgm – predložni glagolski morfe

Glag – glagol

Predl – predlog

PZ – predložna zveza

Kolikor izraz **predlog** terminološko poimenuje slovničnopomensko besedno vrsto, ki ji predložni morfemi pripadajo in ga v slovenskem jezikoslovju obravnava raven oblikoslovja, izraza **predložni glagolski morfe** in **predložna zveza** izhajata iz različne (strukturno- in pomensko)skladenjske obravnave istega morfema. Medtem ko *predložna zveza* zajema strukturno zmožnost zveze predložnega morfema in sklonskega udeleženca v določenem (ter na ravni paradigmatške ravni zamejenem) sklonu, ki skupaj v stavku skladenjskofunkcijsko zapolnjujeta mesto prislovnega določila, izraz *predložni glagolski morfe* poudarja pomenskoskladenjsko obglagolsko pripadnost predložnega morfema, saj pgm na ravni skladnje vselej aktualizirajo glagolski pomen, pa naj to pomeni zgolj prostorsko/upravljalno usmeritev (*biti ob* + SamM »biti 'zraven'«) ali pa sograditev glagolskega pomena, pri čemer slednje v resnici že pomeni modifikacijo glagolskega pomena, sam glagol pa skupaj s svojim

predložnim glagolskim morfemom preide med slovarske lekseme oziroma se leksikalizira (*biti ob* + SamT 'izgubiti koga/kaj').

Pomenskoskladenjska pripadnost glagolu me v tem delu prepričuje, da ob obravnavi predložnih morfemov le-te terminološko zamejim z izrazom *predložni glagolski morfe*m, četudi bom v nadaljevanju tipološko razčlenjeval prostorske pomene tako imenovanih *predložnih zvez*, se pravi, s stališča skladenjske strukture, zvez prostega glagolskega morfema in neprvega sklonskega udeleženca.

3.2 Lastnosti predložnih glagolskih morfemov

3.2.1 Prislovni izvor predložnih glagolskih morfemov

Z vidika primarnosti kategorije prostora, kot ga zagovarja *teorija umeščenosti*, se nam v branje ponuja četrti del Bajčeve razprave *Besedotvorje slovenskega jezika*, v kateri že uvodoma ugotavlja, da »so se predpone in predlogi razvili iz krajevnih prislovov, torej so prvotno natančneje določevali glagolsko dejanje« (Bajec 1959: 9). Bajec tako zagovarja tezo, da je prvotno že sklon sam izražal določeno (prostorsko) razmerje do glagolskega dejanja. Ko se je pomen sklon začel rahljati, naj bi se sklon najprej ojačal s prislovom, nato pa se je ta prislov v obliki predpone naslonil na glagol, lahko pa tudi na sklon. Primer razvoja predlogov in predpon, ki ga navaja, sicer nima prostorskega pomena oziroma se je ta prek pomenskega prenosa izgubil, vendar naj vseeno služi kot ponazoritev:

zlega rešiti > *zlega od rešiti* > *zlega odrešiti* ali *od zlega rešiti* > *od zlega odrešiti*

Iz tega sledi, da imajo predlogi in glagolska predponska obrazila vsebovan globinskoprislovni pomen, zgodovinski razvoj pa pojasnjuje tudi razumevanje predložnega morfema kot dela glagolske besede oziroma njegovo zmožnost vsebovanosti v glagolski slovarski enoti v obliki prostega predložnega glagolskega morfema. Predložni morfemi so torej izprislovnega izvora in so se pomensko že od nekdaj naslanjali na glagolsko dejanje, s čimer se nam daje zgodovinska upravičenost sinhronega razumevanja predložnih besed kot predložnih glagolskih morfemov, ki ohranjajo svoj globinskoprislovni pomen in tako (prostorsko) usmerjajo glagolsko dejanje/nahajanje/stanje.

3.2.2 Obglagolska raba predložnih glagolskih morfemov

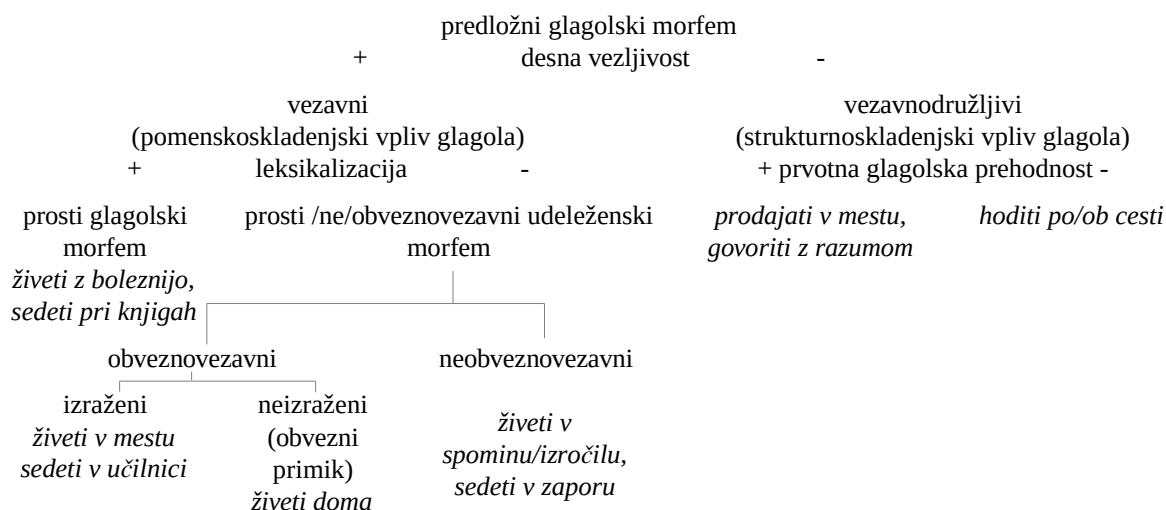
Predložni glagolski morfemi ob glagolu strukturnoskladenjsko izkazujejo možnost tako proste, predložnomorfemske stave (*stopiti v*) kot tudi »vezane«¹⁶, predponskoobrazilne stave (*vstopiti*) ob besedotvorni pretvorbi prostih predložnih glagolskih morfemov v skladenjski podstavi med besedotvorna obrazila, pretežno med obrazila glagolskih sestavljenk. Z vidika propozicije se pri slednjih tvorjenkah odpira propozicijskokategorialni pomen krajevnih okoliščin, s tem pa kategorizacija prostorskega pomena na ravni besedotvornih obrazil.

3.2.2.1 Prosti predložni glagolski morfem

Prosti predložni glagolski morfemi so morfemi, ki imajo na strukturnoskladenjski ravni sklonskodoločevalno vlogo, tj. ob sebi skladenjsko odpirajo udeležensko samostalniško mesto v določenem sklonu, na pomenskoskladenjski ravni pa bodisi modificirajo glagolski pomen in ga v tem smislu sograjujejo, ali pa prostorsko oziroma upravljajno usmerjajo glagolski pomen ter v resnici pomenskoskladenjsko že prehajajo od glagola k sklonskemu udeležencu, zato je ob tovrstnih morfemih smiselno govoriti o ***udeleženskih predložnih izglagolskih morfemih***. Meja uvrstitve pgm med proste predložne glagolske morfeme oziroma udeleženske predložne izglagolske morfeme je tako (ne)leksikalizacija teh morfemov s stališča slovaropisja, pri čemer leksikalizirani pgm tvorijo svoje lastno slovarsko geslo (*posloviti se od* 'nehati uporabljati, uživati'), neleksikalizirani pa izhajajo iz vsaj enega pomena glagolskega leksema in ga tako usmerjajo (*položiti v* 'položiti noter'). Neleksikalizacija predložnega glagolskega morfema torej na strukturnoskladenjski ravni vodi v »slovničnofunkcijsko in izrazno razlikovanje med prislovnimi določili in predložnimi predmeti« (Žele 2002: 103). Medtem ko npr. predložni morfemi s časovnim ali pa prostorskim (prislovnim) usmerjevalnim pomenom skupaj s sklonskim udeležencem (*čakati do desetih; hoditi do doma*) zavzemajo stavčnočlensko funkcijo prislovnih določil (*do kdaj, do kam?*), na

16 Vidovič Muha (npr. 2009, 2011) v svojih razpravah predponskoobrazilne predložne glagolske morfeme poimenuje tudi *vezani obrazilni morfemi*, vendar sam v nadaljevanju razprave ostajam znotraj poimenovanja *predponskoobrazilni morfem*, saj je izraz *vezava* v slovenskem jezikoslovju terminološko že zaseden in v okvirih vezljivostne teorije pomeni »zmožnost določene besede, da veže nase določeno/napovedljivo število mest oz. vezljivostnih položajev« (Žele 2001: 13). Pri tem je pomembna ugotovitev, da je »[i]zhodišče vezljivosti [...] v pomenu, rezultat pa v obliki/izrazu« (Križaj Ortar 1990: 129).

Glede na zmožnost vezljivosti ob glagolu je nadalje proste predložne glagolske morfeme smiselno deliti na dve večji skupini, in sicer na **vezavnovezljive** in **vezavnodružljive** predložne glagolske morfeme. Medtem ko prva skupina uvaja desno vezljivost in se znotraj nje predložni morfemi bodisi leksikalizirajo bodisi opravljajo funkcijo neleksikaliziranih (ne)obveznovezavnih udeleženskih morfemov, druga skupina (vezavnodružljivi pgm) zapolnjuje prosta skladenjska mesta in uvaja tako imenovano družljivost. Sledeča tipologija je povzeta po Žele (2003: 19):

29

imenovalniškega sklona zahteva predložnosklonskega udeleženca v mestniškem/orodniškem sklonu (Sam₁ – pSam_{5/6}/Prisl_k), torej *Marija živi v mestu/na deželi*. Hkrati lahko v dotičnih primerih obvezna vezljivost ob nadomestnih različicah (pretvorbe in prehod med prislovne zaimke) že preide v obveznoprimično vezljivost *Živijo doma/tam(na domu)*.

Vezavnodružljivi predložni morfem sicer, »v nasprotju z vezavnovezljivim predložnim morfemom, vedno ohrani svojo prislovno vrednost in uvaja nevezljivo dopolnilo, ki je s stališča slovnične pravilnosti stavka izrazno opustljivo« (Žele 2001: 86). Med vezavnodružljiva dopolnila s prostorskim pomenom torej spada pretežni del prostorskousmerjevalnih predložnih morfemov, namreč vselej, kadar jih ob sebi ne zahteva usmerjenost glagolskega pomena. Takšen je primer vezavnodružljivega predložnega morfema ob glagolu *prodajati* 'kdo/kaj dajati koga/kaj v last za denar', kjer glagolski pomen prostorske umeščenosti ne zahteva in je zato izrazno opustljiva, a vseeno mogoča na prostem skladenjskem mestu [Sam₁ – (Sam₃) – Sam₄ – (pSam_{5/6}/Prisl_{k/č})]. Pomensko neopustljivemu tožilniškemu samostalniku se tako strukturnoskladenjsko lahko priključi vezavnodružljivi predložni morfem, ki uvaja prostorsko ali časovno prislovno vrednost (*Prodaja tobak v mestu/med prazniki*).

Razlikovanje med predložnimi morfemi, ki se skupaj s sklonskimi udeleženci na izrazni ravni uresničujejo kot vezave in primiki, posledično vodi v pomenskoskladenjsko razlikovanje med udeleženskimi določili in dopolnili. Medtem ko **dopolnila** zapolnjujejo strukturnoskladenjsko mesto prislovnih določil in so v resnici »leksemi, ki izražajo časovna in prostorska razmerja« (Žele 2001: 69) ter obenem zapolnjujejo prosta skladenjska mesta, **določila** na izrazni ravni zavzemajo za uresničitev glagolskega pomena neopustljivo skladenjsko mesto, ki ga ob sebi zahteva usmerjenost glagola. Predložni glagolski morfemi potemtakem ob določilih postanejo s pomenskoskladenjskega vidika vezavnovezljivi, kadar pa so v funkciji dopolnil, glagol nanje vpliva le strukturnoskladenjsko, namreč omogoča njihovo potencialno realizacijo v besedilu, zato so s stališča glagolske usmerjenosti samo še vezavnodružljivi.

Pri obravnavi vezljivostnih lastnosti prostega glagolskega morfema je med drugim zanimivo dejstvo, da o prehodu istega morfema iz skupine vezavnodružljivih predložnih glagolskih morfemov v vezavnovezljivost vselej odloča vsakokratni konkretni pomen stavčne povedi. To se jasno kaže v zgledu, ki ga v svoji monografiji podaja Žele (2001: 92), *Janez se prereka s sorodniki za hišo*. Medtem ko v primeru ohranjanja prislovnosti udeleženskega izglagolskega morfema *za* (torej v pomenu 'zadaj') predložni glagolski morphem uvaja vezavnodružljivostno dopolnilo (*Kje? Za hišo* = prislovno določilo kraja), bo taisti morphem ob prehodu med neprislovne pomene uvažal neobvezno vezavnovezljivo predmetno določilo '*prerekati se za koga/kaj*'.

3.2.2.2 Predponskoobrazilni predložni glagolski morphem

Poleg proste obglagolske stave se nam vse od vpeljave skladenjskega besedotvorja v slovenski jezik ponuja obravnava predložnih glagolskih morfemov v predponskoobrazilni obliki, pri katerih gre, vsaj kar se tiče prostorskega pomena, vselej za pretvorbo nejedrnega globinskoprislovnega predložnomorfemskega dela skladenjske podstave v predponsko obrazilo glagolskih sestavljenk. Glagolske sestavljenke so sicer »najštevilčnejše med tvorjenimi glagoli« (Vidovič Muha 2011: 72) in se, ker gre za pretvorbo prislovov zunanjih okoliščin, uvrščajo med propozicijskokategorialne tvorjenke. Na ravni slovničnih kategorij pa predponska obrazila obenem vplivajo tudi na glagolski vid, tako da iz nedovršnih glagolov tvorijo dovršne (*stati* > ***obstati***, *zidati* > ***prizidati***).

Pomensko so predponskoobrazilni morfemi dveh vrst¹⁷, »obrazilo [lahko] izraža samo faznost glagolskega dejanja ali pa še kak drug prislovni pomen« (Vidovič Muha 2011: 72). Spremembo faznosti ponazarjajo na primer glagolske sestavljenke *zrasti*, *zajokati*, *ukrasti* itd., ki imajo skladenjske podstave: [do konca] rasti, [začeti] jokati, [trenutno/enkrat] krasti. Prislovni pomen pa je lahko bodisi neprostorski, denimo načinovni *predelati* ← [drugače] delati¹⁸, ali prostorski, npr. *napisati* ← pisati [na], [] 'gor' → na-, -pisati.

Zanimive pri prehodu predložnega morfema z globinskoprislovnim prostorskim pomenom v predponsko obrazilo glagolskih sestavljenk so variante, ko se na izrazni ravni

¹⁷ O pomenu glagolske sestavljenke odloča zgradba skladenjske podstave.

¹⁸ V primeru glagolske sestavljenke *predelati* se poleg prislovnega pomena uresničuje tudi fazni pomen, se pravi, vpliva tudi na glagolski vid: *predelati* ← [do konca] [drugače] delati.

pojavnajo različni tipi obrazilnih in prostih oblik predložnega morfema, kar v svojem članku zabeleži Vidovič Muha (2009: 254):

- (1) *na-pisati pesem*,
- (2) *na-pisati pesem na (bel papir)*,
- (3) *pisati pesem na (bel papir)*,
- (4) *pisati pesem*.

V prvem tipu (1) predponskoobrazilni morphem združuje tako funkcijo spremembe glagolskega vida kot tudi prislovno funkcijo (*na-* 'zgoraj'), vendar besedilno neaktualizirano. Drugi tip (2) na izrazni ravni nadalje sopostavlja predponskoobrazilni in prosti predložni glagolski morphem, pri čemer »obrazilni morphem izraža vid (dovršnost), torej *pisati* : *na-pisati*, prislovni pomen 'zgoraj' v zvezi z glagolom pa se besedilno aktualizira v prostem glagolskem morfemu (*na-*)*pisati na*, kot hkratni predlog pa v zvezi s samostalnikom *na (bel) papir*« (Vidovič Muha 2011: 95). Tretji tip (3) pojavitve samo prostega predložnega glagolskega morfema pomensko ohranja funkcijo globinskega prislova ('zgoraj') ter obenem istočasno kot predložna beseda na slovničnopomenski ravni uvaja podredno razmerje samostalnika ob glagolu, zadnji tip (4) pa predložni morphem *na* v celoti ukinja kot izrazno nerelevantnega.

Ob drugem (2) in tretjem (3) tipu, kjer se predložni morphem pojavlja v prosti obliki, Vidovič Muha nadalje ugotavlja dvojno vlogo ter izrazno homonimijo predložnega glagolskega morfema s predložno besedo, in sicer

isti morphem ima ob samostalniku skladenjsko vlogo, vpliva na (odvisni) sklon samostalnika in tako izraža podredno (odvisniško) razmerje samostalnika, ob glagolu pa ima prislovni pomen – glagolsko dejanje umešča v prostor v smislu temeljnih prostorskih usmeritev, kot so zgoraj – spodaj, spredaj – zadaj ipd., kar lahko ponazorimo: *[(v)stopiti v] prostor* – prislovni pomen 'noter' : *(v)stopiti [v prostor]* – predložni samostalnik, podredje (tožilnik). Iz povedanega sledi, da so glagoli s prostim (glagolskim) morfemom, ki so v (propozicijski) funkciji povedja (predikata), vedno vezavnodružljivostni, npr. *stopiti v 'noter' (v avtobus)*, *stopiti iz 'ven' (iz avtobusa)*, *stopiti na 'zgoraj' (na cesto)*. (Vidovič Muha 2009: 254–55)

Avtorica sicer v okviru istega članka ugotavlja, da predponška obrazila glagolskih sestavljenk, skladenjsko podstavno so to v resnici prosti predložni glagolski morfemi izprislovnega (krajevnega) izvora, »določata še dve dejstvi: zaimenski ustrezniki [...] in nastopanje v antonimnih parih« (Vidovič Muha 2009: 255). Zaimenski ustrezniki so pomensko prostorske vprašalnice, »*kje* za mesto dejanja/nahajanja, *kam* za usmerjenost in ev.

kod za razmeščenost dejanja v prostoru» (Vidovič Muha 2009: 255). Antonimnost oziroma protipomenskost tovrstnih glagolskih obrazil pa se izteče v naslednjo razporeditev (prim. Vidovovič Muha 2009), pri čemer zadnja pomena ostajata brez svojega protipomenskega para:

1. zgoraj – spodaj (*na-*, *nad-*, *po-* : *pod-*)
2. gor – dol oz. ven – noter (*iz-*, *vz-* : *u-*, *v-*)
3. spredaj – zadaj (*pred-* : *za-*)
4. narazen – skupaj (*raz-* : *z-/s-*, *se-*)
5. zraven/poleg – stran (*do-*, *ob-*, *pri-*: *od-*)
6. skozi – Ø (*pre-/pro-*)
7. okoli – Ø (*o-*, *o(b)-*)

Primeri:

1. *na-pisati* → *pisati na* 'zgoraj' (*papir*); *nad-kriti* → *kriti nad* 'zgoraj' (*stopniščem*); *po-pisati* → *pisati po* 'zgoraj' (*papirju*) : *pod-minirati* → *minirati pod* 'spodaj' (*železnico*)
2. *iz-vleči* → *vleči iz* 'ven' (*vodnjaka*) : *u-sesti* → *sesti* **u* 'dol'
3. *pred-staviti* → *staviti pred* 'spredaj' (*koga koga*) : *za-mazati* → *mazati za* 'zadaj' (*luknjo kaj*)
4. *raz-bit* → *biti* **raz* 'narazen' (*vazo*) : *z-lepiti* → *lepiti z* 'skupaj' (*vazo*)
5. *do-dati* → *dati* **do* 'zraven' (*nakupu*); *ob-stati* → *stati ob* 'zraven' (*cesti*) : *od-nesti* → *nesti od* 'stran' (*koga kaj*)
6. *pro-dreti* → *dreti* **pro* 'skozi' (*razpoko*)
7. *ob-stopiti* → *stopiti ob* 'okoli' (*nasprotnika*)

Razumevanje predponskih glagolskih obrazil kot pretvorbe skladijskopodstavnega prostega predložnega glagolskega morfema odpira tudi možnost razčlenjevanja vezljivostnih lastnosti glagolskih sestavljenk v primerjavi z glagoli, ki imajo ob sebi prosti predložni glagolski morfem. Ne da bi na tem mestu sopostavljali vse vezljivostne zmožnosti obeh glagolskih tipov, lahko po Vidovič Muhi (2011: 76–82) povzamemo, da zaradi vpliva predponskega obrazila na pomen glagolske tvorjenke prihaja do sprememb vezljivostnih lastnosti glagolskih sestavljenk v primerjavi s skladijskopodstavnimi glagoli. Pri tem se izkaže, da je tvorjeni glagol vezljivostno siromašnejši, saj v mnogih primerih predponsko obrazilo pomeni pretvorbo »enega skladijskopodstavnega razmerja glagola«, kadar tvorjeni in netvorjeni glagol predvidevata enako število desnovezljivih mest, pa lahko predponsko

obrazilo glagolskih sestavljenk povzroča »spremembo udeleženskih vlog« (Vidovič Muha 2011: 81). Primer vezljivostne okrnjenosti tvorjenega glagola imamo pri glagolu *odleteti* nasproti netvorjenemu glagolu *leteti*, ko slednji skupaj s prostim glagolskim morfemom *od* (*leteti od*) zahteva tako levovezljivega vršilca glagolskega dejanja (*Kdo/kaj leti?*) in hkrati dopušča desnega udeleženca (*Od koga/česa leti? Leti (stran) od*), glagolska sestavljenka *odleteti* pa je samo levovezljiva (*Kdo/kaj odleti?*). Sprememba udeleženskih vlog lahko zasledimo ob glagolskih različicah *čistiti (kaj) iz soda : izčistiti sod (česa)*.

4 Prostorski vidik predložnih glagolskih morfemov v *Slovarju slovenskega knjižnega jezika*

4.1 Metoda

Izprislovni (prostorski) izvor prostih predložnih glagolskih morfemov in napovedljivost možnih udeleženskih mest ob njihovi besedilni pojavitvi nam na ravni morfosintakse omogoča izgraditev tipologije kategorije prostora znotraj tako imenovanih predložnih zvez, dejansko zvez prostega predložnega glagolskega morfema in (neprvega) sklonskega udeleženca, tipa *pgm (prosti glagolski morfe)* + SamX (X = R/D/T/M/O)¹⁹, ki na stavčnočlenski ravni opravljajo funkcijo prislovnih določil kraja. Kakor zapiše Piper, namreč tovrstne zveze, ki jih sam imenuje *predložni prislovi*²⁰, »predstavljajo najrazvitejši podsistem jezikovnih sredstev, s katerimi se v srbskem in drugih slovanskih jezikih [torej tudi v slovenskem jeziku] izraža prostorski pomen«²¹ (Piper 1997: 59).

Tipologija prostorskega pomena predložnih morfemov in potencialnega sklonskega udeleženca, ki bo predstavljena v nadaljevanju, sicer teoretično-metodološko izhaja iz Piperjeve *teorije pomenske umeščenosti*, predvsem pa se naslanja na poglavje njegove monografije *Jezik i prostor* z naslovom »Kategorija prostora u predložkim adverbijalima« (Piper 1997: 59–76), hkrati pa kategorizacijo prilagaja slovenskim predložnim glagolskim morfemom.

4.2 Gradivo

Gradivo za tipologizacijo je vzeto iz *Slovarja slovenskega knjižnega jezika* (SSKJ) in obsega vse slovarske enote z zaglavjem *predl(og)*. Teh je v celotnem slovarju 119, pri čemer SSKJ 83 gesel razlaga prostorsko, če pa upoštevamo še variante istega predloga, se število le-teh skrči na 66. Številnost predlogov s prostorskim pomenom (kar 70 % vseh slovarskih

19 Da bi lahko govorili o prostorskem pomenu predložnih zvez (zvez *pgm* + sklonskega udeleženca), mora biti zadoščeno pogoju konkretnosti samostalniškega udeleženca (= umeščevalnika), kolikor abstraktnost samostalnika vodi pomen predložnih zvez v neprostorskost, denimo časovnost (*govoriti v septembru*) ali lastnost (*govoriti v razburjenosti*) nasproti prostorskemu pomenu s samostalnikom konkretno+ (*govoriti v predavalnici*).

20 »Predložki adverbijali (= predložko-padežne konstrukcije sa adverbijalnom funkcijom)« (Piper 1997: 59).

21 »predstavljajo najrazvijeniji podsistem jezičkih sredstava kojima se izražavaju prostorna značenja u srpskom i drugih slovanskim jezicima.«

gesel) potrjuje Bajčevo tezo, da so se predlogi, gledano diahrono, razvili iz krajevnih prislovov. Sicer slovarske predložne enote zaobsegajo tako s stališča sodobnega slovenskega knjižnega jezika zastarele in starinske predložne besede, kot tudi nekatere pogovorne variante predložnih morfemov (*vis-a-vis*). Hkrati so ti predlogi tako pravi (*za, ob, pri* itd.) kot nepravi (*zunaj, blizu* itd.), v slovarju pa najdemo tudi predložne sklope (*izmed, povrh, obakraj, onstran* itd.) Predložni glagolski morfemi s prostorskim pomenom skupaj z njihovo strukturnoskladenjsko zmožnostjo vezave sklonskega udeleženca, kot je izpričana v SSKJ, pa so naslednji:

Rodilniška vezava (pgm + SamR)

blizu + SamR, *do* + SamR, *iz* + SamR, *izmed* + SamR, *iznad* + SamR, *izpod/spod* + SamR, *izpred/spred* + SamR, *izven* + SamR, *izza* + SamR, *koncem* (neustalj.)/*koncu* (zastar.)/*konec* (star.) + SamR, *kraj* (star.) + SamR, *križem* (redko) + SamR, *krog* (star.)/*okrog* + SamR, *kroginkrog* (nav. ekspr.) + SamR, *mimo* + SamR, *nasproti* + SamR (raba peša), *navrh* + SamR, *niže* (knjiž., redko) + SamR, *obakraj* + SamR, *od* + SamR, *okoli* + SamR, *onikraj* (star.)/*onkraj/onokraj* (star.) + SamR, *onostran* (star.)/*onstran* + SamR, *podolž* (redko) + SamR, *pokraj* (star.) + SamR, *poleg* + SamR, *posred* (pog.) + SamR, *povrh/povrhu* + SamR, *preblizu* + SamR, *prek/preko* + SamR, *raz* + SamR, *s/z* + SamR, *skonca* (star.)/*skoncem* (star.)/*skoncema* (star.) + SamR, *skraja* (star.) + SamR, *spričo* (redko) + SamR, *sred* (star.)/*sredi* + SamR, *širom* (neustalj.) + SamR, *takraj* (star.)/*tokraj* (star.) + SamR, *tik* + SamR, *tikoma* (star.) + SamR, *tostran* + SamR, *vis-a-vis* (pog.) + SamR, *vrh/vrhu* (star.) + SamR, *vštric* + SamR, *vzdolž/zdolž* + SamR, *znotraj* + SamR, *zraven* + SamR, *zunaj* + SamR

Dajalniška vezava (pgm + SamD)

h/k + SamD, *nasproti* + SamD, *navprek* (knjiž., redko) + SamD, *proti* + SamD, *vis-a-vis* (pog.) + SamD

Tožilniška vezava (pgm + SamT)

čez + SamT, *med* + SamT, *na* + SamT, *nad* + SamT, *niz* (star.) + SamT, *ob* + SamT, *pod* + SamT, *pred* + SamT, *raz* + SamT, *skozi* + SamT, *v* + SamT, *za* + SamT

Mestniška vezava (pgm + SamM)

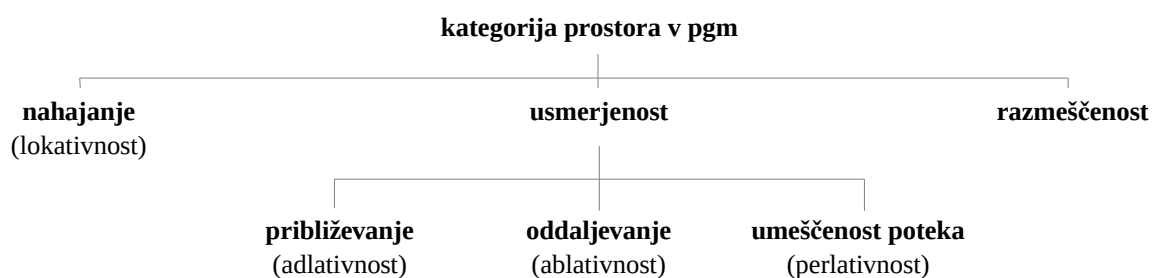
na + SamM, *ob* + SamM, *po* + SamM, *pri* + SamM, *v* + SamM

Orodniška vezava (pgm + SamO)

med + SamO, *nad* + SamO, *pod* + SamO, *pred* + SamO, *za* + SamO

4.3 Tipološka razčlenitev kategorije prostora v predložnih glagolskih morfemih znotraj SSKJ

Upoštevajoč Piperjev metodološki aparat *teorije pomenske umeščenosti* kategorizacijo prostora znotraj predložnih glagolskih morfemov v slovenskem jeziku pričenjamo z delitvijo predložnih morfemov, ki so dejansko prostorski usmerjevalniki glagolskega pomena in udeleženskega objekta umestitve v razmerju do umeščevalnika, glede na to, ali objekt umestitve v odnosu do umeščevalnika spreminja svoje prostorsko mesto in je pri tem bodisi usmerjen bodisi svoje prostorsko mesto glede na umeščevalnik ohranja. Govorimo o kategorijah **nahajanja**²² (*kje?*) in **usmerjenosti** (*kam?*), pri čemer je smiselno v tipologijo vključiti še **razmeščenost** (*kod?*) kot tretjo osnovno pomensko skupino – v tem primeru sta lahko razmeščena tako prostorsko nahajanje kot usmerjenost. Dobimo tri temeljne prostorske pomene, identične prostorskim pomenom prostorskih prislovov (prim. Toporišič 2004: 407), kar glede na izprislovnost predložnih morfemov ni presenetljivo. Usmerjenost se nadalje deli na tri podtipе, ki jih povzemam po Piperju, in sicer **približevanje** (adlativnost), **oddaljevanje** (ablativnost) in **umeščenost poteka** (perlativnost). V osnovi je torej kategorizacija prostorskega pomena v predložnih glagolskih morfemih skupaj z njim pripadajočim vezavnim sklonskim udeležencem takšna:

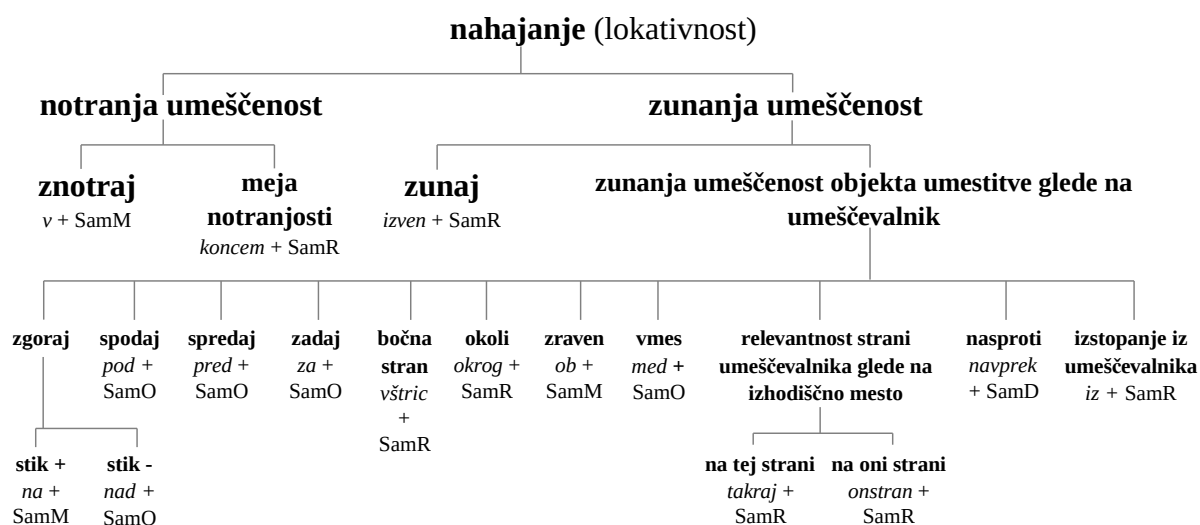

4.3.1 Pomen prostorskega nahajanja

Predložni glagolski morfemi skupaj s sklonsko vezavo, ki izkazujejo možnost nahajalnega pomena – torej predložni morfemi kot usmerjevalniki, ki objekt umestitve umeščajo glede na umeščevalnik, pri čemer svoje prostorsko mesto v razmerju do

²² Nahajanje v okvirih *teorije pomenske umeščenosti* označuje termin *lokativnost*.

umeščevalnika ohranjajo nespremenjeno – in se po njih vprašujemo z vprašalnico *kje?*, je smiselno deliti v dve temeljni podskupini glede na to, ali je objekt umestitve znotraj ali izven umeščevalnika. Gre za delitev na podskupini zunanje in notranje umeščenosti (intra- in ekstralokalizacija). Obe podskupini nadalje razločujeta več tipov prostorske umeščenosti, ki pa so po svojem bistvu povečini pomensko zamejeni s prislovnimi izrazi, s katerimi so obenem izrazno zamenljivi. Pomenska tipologija prostorskega nahajanja predložnih glagolskih morfemov skupaj s sklonskim udeležencem znotraj SSKJ je predstavljena v spodnjem grafu.

4.3.1.1 Notranja umeščenost

Umeščenost objekta umestitve znotraj umeščevalnika (intralokalizacija) odpira dva pomenska tipa notranje umeščenosti glede na to, ali usmerjevalnik (pgm) umešča objekt umestitve zgolj v notranjost umeščevalnika, ali pa ga še dodatno umešča v mejo notranjosti.

4.3.1.1.1 Znotraj

V skupino, ki je pomensko zamenljiva s prislovom *znotraj*, spadajo naslednji primeri predložnosklonskih zvez: *v + SamM*, *znotraj + SamR*, *sred (star.) + SamR*, *sredi + SamR* s primeri *spati v hiši*, *ležati znotraj škatle*, *delati sredi polja*. Pri tem se upomenja prostorski pomen umeščenosti objekta umestitve znotraj meja umeščevalnika. S stališča nahajalnega pomena, dejansko mesta dejanja/stanja, ni pomembno, ali je objekt umestitve statičen oziroma dinamičen, temveč le, da je njegovo absolutno mesto nespremenjeno umeščeno v objektu

umestitve. Notranjost umeščevalnika je sicer lahko razumljena dvo- ali trodimenzionalno, pri čemer je enkrat objekt umestitve znotraj trodimenzionalnega, na vse strani obdajajočega umeščevalnika (primer: *Tone je v hiši* > hiša ga obdaja z vseh strani), drugič pa je notranjost razumljena površinsko, tako da je objekt umestitve znotraj dvodimenzionalne meje, ki ločuje notranjost umeščevalnika od njegove zunanosti (primer: *Tone dela sredi polja* > polje kot ploskev/površina, ki je zamejena s svojimi robovi).

Zanimiva je tudi predložnosklonska zveza *pod* + SamO, ki jo podaja Piper in ki povečini upomenja umeščenost pod nivojem umeščevalnika, saj »[m]odel *pod* + SamO, v katerem so vsebovani leksemi s pomenom objekta, ki najpogosteje dopušča umestitev na svoji površini, dobi svoj sekundarni pomen notranje umeščenosti, prim. *pod vodo, pod morjem, pod zemljo, pod muljem, pod peskom* ipd.«²³ (Piper 1997: 65).

4.3.1.1.2 Meja notranjosti

Drugi tip notranje umeščenosti zaobsega predložnomorfemske zveze s sklonskimi udeleženci, ki so v SSKJ brez izjeme podane s kvalifikatorskimi pojasnili. Poleg (neustalj)ene zveze *koncem* + SamR sem spadajo še (zastar)ela zveza predložnega morfema *koncu* + SamR ter (star)inske zveze *koncu* + SamR, *konec* + SamR, *skonca* + SamR, *skoncem* + SamR, *skoncema* + SamR in *skraja* + SamR. Primer obglagolske rabe: *nahajati se koncem/koncu /konec/skonca/skoncem/skoncema/skraja vasi*. Pomensko izražajo bližino končne meje v prostoru, pri čemer predložni glagolski morfem kot usmerjevalnik umešča objekt umestitve v mejo notranjosti umeščevalnika. Poleg pomenske funkcije prostorskega usmerjanja lahko ti morfemi glagolsko dejanje umeščajo v čas, kar znotraj SSKJ pride do izraza pri slovarskih razlagah predlogov *koncem, koncu* in *konec*, ki pod prvim pomenom izražajo časovnost.

4.3.1.2 Zunanja umeščenost

Pri pomenu zunanje umeščenosti (ekstralokalizacija), to je umeščenosti objekta umestitve zunaj razsežnosti umeščevalnika, je smiselno od vseh ostalih pomenskih tipov, ki izražajo zunanjo umeščenost objekta umestitve glede na umeščevalnik, najprej oddvojiti dve predložnosklonski zvezi. Ti za razliko od ostalih upomenjata zgolj zunanost objekta

23 »Model *pod+Ninstr* u koji su uključene lekseme sa značenjem obejkata koji lokalizuju najčešće gornjom površinom dobija sekundarno značenje lokalizacije u unutrašnjosti, upor. *pod vodom, pod morem, pod zemljom, pod muljem, pod peskom* i sl.«

umestitve brez nadaljnje določitve prostorskega razmerja med objektom umestitve in umeščevalnikom. Gre za predložna glagolska morfema *izven* in *zunaj*. Oba strukturnoskladenjsko ob sebi zahtevata rodilniški sklon (*izven* + SamR, *zunaj* + SamR).

4.3.1.2.1 Zunaj

Tako zveza *izven* + SamR kot tudi zveza *zunaj* + SamR upomenjata nahajanje objekta umestitve na mestu, ki ga umeščevalnik prostorsko ne zaseda in je posledično zunaj njegovih meja (*biti izven mestnega obzidja*, *delati zunaj hiše*). Pri pomenskem tipu 'zunaj' je zato pomenskorelevantna zgolj usmerjenost predložnega glagolskega morfema (usmerjevalnika), in sicer umeščenost objekta umestitve *izven* meja umeščevalnika.

4.3.1.2.2 Zunanja umeščenost objekta umestitve glede na umeščevalnik

Pomenski tip zunanje umeščenosti objekta umestitve glede na umeščevalnik v okviru kategorizacije predložnih glagolskih morfemov zajema najobsežnejšo skupino predložnih morfemov, ki pomensko konkretizirajo razmerje med obema pomenskima sestavinama. To skupino sem glede na njihov prislovni ustreznik (v dveh primerih pa zgolj opisno) razdelil na enajst podtipov, pri čemer so pomensko zaobjeti, a hkrati modificirani, vsi zunanji tipi Piperjeve kategorizacije »predložnih prislovov« znotraj meja *teorije pomenske umeščenosti*²⁴. Dva para teh podtipov povezuje tudi dejstvo, da izražata antonimno razmerje: *zgoraj* – *spodaj*; *spredaj* – *zadaj*.

4.3.1.2.2.1 Zgoraj

Predložne zveze pgm + sklonski udeleženec s prislovnim pomenom 'zgoraj' se glede na stik objekta umestitve, ki se nahaja nad umeščevalnikom, delijo na dva podtipa (stik^{+/}-).

4.3.1.2.2.1.1 Stik⁺

V prvo skupino tipa 'zgoraj' spadajo tisti usmerjevalniki glagolskega pomena, ki objekt umestitve umeščajo v prostor nad umeščevalnikom, pri čemer med obema pomenskima sestavinama obstaja stik, torej se ena druge dotikata. Takšni so predložni glagolski morfemi s sklonskim udeležencem *na* + SamM, *povrh* + SamR, *povrhu* + R, *vrh* + R in njegova

²⁴ To so tipi *relevantnosti nivoja umeščevalnika* (objekt umestitve je v nivoju ali *izven nivoja umeščevalnika*) in tipi *nerelevantnosti nivoja* (količinsko: tip *večih umeščevalnikov* in tip *oddaljenosti od umeščevalnika*; *nerelevantnost količine*). Glej poglavje 2.4.4.

starinska varianta *vrhu* (star.) + R: *plesati na mizi, nositi povrh/povrhu puloverja, stati vrh/vrhu hriba*.

Iz primerov, ki jih navaja SSKJ, je razvidno, da pri realizaciji prostorskega pomena umestitve na zgornjo stran umeščevalnika vselej odloča človekovo dojemanje zgornje strani umeščevalnika, ki je povečini vertikalna glede na zemeljska tla, vendar pa ne brez izjeme. Slovar tako kot edini primer prostorskega pomena ob predlogih *povrh* in *povrhu* podaja pomen nošenja kosa oblačila nad drugim oblačilom. Zgornja stran tako preneha biti zgolj vertikalno zamejena in namesto tega zaobsega celotni zunanji del spodnjega oblačila. Podobno se vertikalna umeščenost na zgornji strani glede na zemeljska tla zamenjuje s horizontalnostjo v primeru *Slika je obešena na steni*, ko pomen zgornje strani pridobi zunanja stran stene, to je tisti del stene, ki je glede na mesto izrekanja sprednji.

4.3.1.2.2.1.2 Stik-

Smiselnost delitve pomenskega tipa predložnih zvez, ki izražajo umeščenost objekta umestitve na zgornji strani umeščevalnika, na podtipa stik^{+/-} se izkaže ob predložnih glagolskih morfemih skupaj s sklonskim udeležencem *nad* + SamO ter *iznad/znad* (knjiž., redko) + SamR (*Letalo kroži nad mestom, Gamsi se pasejo iznad pečine*). Prostorsko mesto objekta umestitve se namreč v obeh primerih nahaja na zgornji strani umeščevalnika, ne da bi med njima obstajal neposreden stik, medtem ko prejšnji podtip s primerom *na* + SamM stik ohranja (*Pecivo je na mizi proti Luč visi nad mizo*).

4.3.1.2.2.2 Spodaj

Pomenski tip 'spodaj' znotraj skupine predložnih glagolskih morfemov in sklonskih udeležencev, ki izražajo mesto dejanja/nahajanja/stanja (prostorsko nahajanje), se izpričuje v zvezi *pod* + SamO (*Klobuk je pod mizo*) ter zvezi *niže* (knjiž., redko) + SamR (*Njiva se razteza niže mlina*). Skupaj s pomenskim tipom 'zgoraj' tip 'spodaj' sicer tvori antonimno razmerje.

4.3.1.2.2.3-4 Spredaj, zadaj

Tretji in četrti pomenski tip zunanje prostorske nahajalne umeščenosti tvorita antonimna prislovna pomena 'spredaj' in 'zadaj', ki sicer znotraj Piperjeve tipologije spadata v kriterij »objekt lokalizacije [...] u nivou lokalizator«²⁵ (Piper 1997: 63) oziroma v kriterij *objekt umestitve v nivoju umeščevalnika*. Pomen 'spredaj' v SSKJ izpričujeta predložnomorfemski zvezi z udeleženskim samostalnikom *pred* + SamO in (publ)icistična varianta *izpred/spred* + SamR (*Mladina se pogovarja pred šolo, Avto stoji izpred garaže*), pomenski tip 'zadaj' pa se upomenja v predložnih glagolskih morfemih *za* + SamO ter *izza* + SamR, slednji s kvalifikatorskim pojasnilom (knjiž)no ter redko (*čakati za vrati, skrivati se izza zavese*).

4.3.1.2.2.5 Bočna stran

Umeščenost objekta umestitve ob boku umeščevalnika izkazuje predložni glagolski morfem *vštric* + SamR (*Hiša stoji vštric cerkve*), pri čemer je objekt umestitve lahko tako na levi ali desni strani umeščevalnika. Specifikacijo strani zato opravljata zvezi *levo od* + SamR in *desno od* + SamR, ki pa v SSKJ nimata samostojnega gesla (*stati levo/desno od očeta*). Gre za zvezo predložnega morfema *od* (skupaj z roditeljsko vezavo sicer upomenja usmerjeno oddaljevanje) in samostalniških besed *levo* in *desno* v prislovni rabi skupaj s predložnim glagolskim morfemom *od* tvorita pomen bočne (leve ali desne) strani.

4.3.1.2.2.6 Okoli

Nahajalna umeščenost objekta umestitve s prislovnim pomenom 'okoli' umeščevalnika se upomenja v predložnih glagolskih morfemih *okoli* + SamR, *okrog* + SamR, *krog* (star.) + SamR ter *kroginkrog* (nav. ekspr.) + SamR (*Kača je ovita okoli/okrog/krog/kroginkrog drevesa*). Pri tem je relevantno, da se ti morfemi v tip nahajalne umeščenosti uvrščajo zgolj tedaj, ko je samostalniški udeleženec v vlogi umeščevalnika dojet kot enota, kar se izraža v edninski obliki danega samostalnika. Prehod v množinsko obliko namreč tako kot pri ostalih tipih nahajalne umeščenosti obenem pomeni prehod predložnomorfemske zveze v tip prostorske nahajalne razmeščenosti (*rože rastejo okoli ograje*; kod rastejo rože?).

²⁵ V ta kriterij Piper sicer uvršča še pomenski tip umeščenosti na bočni strani umeščevalnika, ki ga izrazno zavzemata besedni zvezi *levo od* + SamR, *desno od* + SamR.

4.3.1.2.2.7 Zraven

Pomenski tip zunanje umeščenosti, ki upomenja položaj objekta umestitve poleg umeščevalnika, izražajo umeščevalni predložni glagolski morfemi *ob* + SamM, *pri* + SamM, *poleg* + SamR, *zraven* + SamR, *spričo* (redko) + SamR, *blizu* + SamR, *preblizu* + SamR, *tik* + SamR in njegova starinska varianta *tikoma* + SamR ter s stališča SSKJ starinska morfema *kraj* + SamR in *pokraj* + SamR (*stati pri/ob semaforju, biti poleg/zraven/tik/tikoma/spričo/pokraj/kraj/blizu/preblizu očeta*). Skupno morfemom s sklonskim udeležencem v tej skupini je umeščenost objekta umestitve v neposredni bližini umeščevalnika, tako da vsaj v nekaterih primerih lahko že obstaja stik med njima. Zanimiva je zveza *preblizu* + SamR, ki poleg bližine upomenja, da je objekt umestitve napram umeščevalniku vrednotenjsko na napačnem mestu, lahko tudi že v nevarnosti (*obleka visi preblizu peči*).

4.3.1.2.2.8 Vmes

Osmi podtip prostorskega nahajanja, ki se izrazno upomenja v predložni zvezi *med* + SamO (*stati med hišama/avtomobili*), umešča objekt umestitve v prostor med dvema ali več umeščevalniki in se pomensko pravzaprav že približuje notranji umeščenosti, v kolikor skupino umeščevalnikov dojemamo kot enoto, npr. *Ptica gnezdi med listjem* proti *Ptica gnezdi v krošnji*.

4.3.1.2.2.9 Kriterij relevantnosti strani umeščevalnika glede na izhodiščno mesto

Deveti pomenski podtip zunanje umeščenosti objekta umestitve, ki ga glede na umeščevalnik umešča prosti glagolski morfem, je bolj kot drugi pomeni zunanje umeščenosti odvisen od mesta izrekanja (deiktičnega središča). Upomenja namreč mesto objekta umestitve na 'tej' ali 'oni' strani umeščevalnika glede na izhodišče in ga okvirno lahko zamenjuje zaimenski prislov *tukaj* oziroma *tam*.

4.3.1.2.2.9.1 Na tej strani umeščevalnika (tukaj)

Umestitev objekta umestitve na stran umeščevalnika izražajo predložni glagolski morfemi s samostalniškim udeležencem *tostran* + SamR in njegovi starinski varianti *takraj* + SamR ter *tokraj* + SamR (*Hiša je bila zgrajena tostran/takraj/tokraj reke*).

4.3.1.2.2.9.2 Na oni/drugi strani umeščevalnika (tam)

Skupino predložnih zvez (predložni glagolski morfem + skloni udeleženec), ki upomenjajo zunanjo umeščenost objekta umestitve na drugi strani umeščevalnika glede na mesto izrekanja, na izrazni ravni tvorijo zveze *čez* + SamT, *onkraj* + SamR, *onstran* + SamR, *prek* + SamR, *preko* + SamR in starinski predložni morfemi *onikraj* + SamR, *onokraj* + SamR ter *onostran* + SamR (*Most je zgrajen čez reko*, *Skrivajo se onkraj/onstran/onikraj/onokraj/onostran ograde*, *Brv stoji prek/preko potoka*).

4.3.1.2.2.10 Nasproti

Umeščenost objekta umestitve, tako da je umeščevalnik »glede na izhodišče na drugem koncu vmesnega prostora« (SSKJ: glej geslo *nasproti*), oziroma umeščenost, ki je pomensko zamenljiva s prislovom 'nasproti', upomenjajo predložna glagolska morfema *nasproti* + SamD/SamR, *navprek* (knjiž., redko) + SamD ter iz francoščine prevzet sklop v pogovorni predložni funkciji *vis-a-vis* + SamD/SamR (*Stavba stoji nasproti/navprek/ vis-a-vis cerkvi*).

4.3.1.2.2.11 Izstopanje iz umeščevalnika

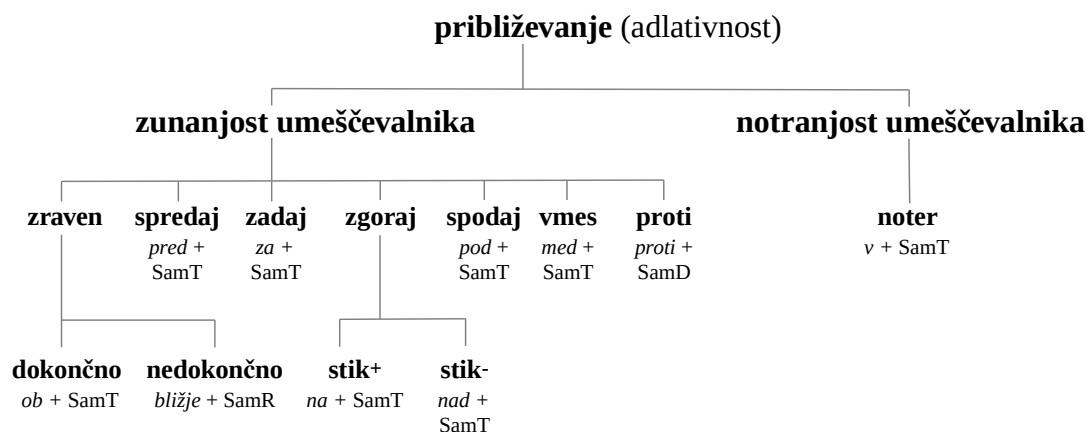
Zadnji pomenski tip zunanje nahajalne umeščenosti v resnici že drsi v pomensko skupino prostorske usmerjenosti in ga s tega stališča lahko obravnavamo kot mejnega. Na izrazni ravni ga upomenjata predložni zvezi *iz* + SamR ter njegova zastarela varianta *izmed* + SamR (*kamen štrli iz tal/izmed zelenja*). Objekt umestitve izstopa iz umeščevalnika in v tem smislu uvaja usmerjeno oddaljevalno razmerje med pomenskima sestavinama, vendar pa hkrati ohranja svoje prostorsko mesto. Uvrstitev pomenskega tipa izstopanja iz umeščevalnika je tako odvisna od vsakokratnega dojetja odnosa med umeščevalnikom in objektom umestitve, ki je enkrat lahko usmerjen (*kapnik štrli iz tal* > 'kapnik je usmerjen proti stropu in v to smer tudi raste'), v drugem primeru pa nahajalen (*antena štrli iz televizorja* > 'antena se nahaja na televizorju, kamor je pritrjena').

4.3.2 Pomen prostorske usmerjenosti

Predložni glagolski morfemi, ki skupaj s sklonskim udeležencem upomenjajo usmerjenost v prostoru, izkazujejo možnost delitve na tri glavne pomenske tipe: **približevanje** (adlativnost), **oddaljevanje** (ablativnost) in **umeščeno poteka** (perlativnost). Pri tem je upomenjena usmerjenost lahko tako dejanska sprememba objekta umestitve v prostoru (*Pes je šel čez cesto*) kot tudi zgolj usmerjenost glagolskega dejanja, ki ne zadeva premestitve objekta umestitve in posledično pomeni že rahel odmik od dejanske prostorske usmerjenosti proti abstraktni umestitvi, to je *metalo lokalizaciji* (*Pes je gledal čez cesto*).

4.3.2.1 Približevalna usmerjenost

Tip usmerjenega približevanja (*adlativnost*) pomensko lahko razločujemo podobno kot skupino predložnih zvez s pomenom prostorskega nahajanja, kar pomeni, da se kot smiselna javlja razčlenitev teh zvez na dva podtipa, in sicer na usmerjeno približevanje v notranjost umeščevalnika ter usmerjeno približevanje v položaj zunaj umeščevalnika, pri čemer so posamezni podtipi znotraj obeh skupin pomensko zamenljivi z ustreznimi prislovnimi pomeni:

Medtem ko približevalno usmerjenost objekta umestitve v **notranjost** umeščevalnika upomenja zgolj predložni glagolski morfem v + SamT (*Posodo je položil v pomivalni stroj*), se približevalna usmerjenost objekta umestitve v položaj **zunaj** umeščevalnika deli na več nadaljnjih podtipov.

Prvi podtip, ki je pomensko zamenljiv s prislovom **zraven**, upomenja usmerjenost objekta umestitve v bližino umeščevalnika, pri čemer je konkretna razporeditev okoli umeščevalnika pomensko nerelevantna. V ta pomenski podtip se uvrščajo predložni glagolski morfemi skupaj s sklonskim udeležencem *do* + SamR, *h/k* + SamD, *ob* + SamT, *poleg* + SamR, *zraven* + SamR, ki upomenjajo **dokončno** ciljnost glagolskega dejanja, tako da je končna ciljnost objekta umestitve doseči umeščevalnik (*iti do/poleg/zraven hiše, iti k/h hiši, postaviti ob steno*), ter predložna zveza *bližje* + SamR, pri čemer je ciljna usmerjenost objekta umestitve zgolj približati se umeščevalniku, ne da bi ga dejansko dosegel, to pomeni usmerjenost je **nedokončna** (*stopiti bližje vrat*).

Drugi in tretji podtip predložnih glagolskih morfemov s predvidljivimi sklonskimi udeleženci, ki izražajo usmerjeno približevanje, upomenjata protipomensko prislovno razmerje **spredaj** (*pred* + SamT; *položiti pred drevo*) – **zadaj** (*za* + SamT; *položiti za drevo*).

Prav tako antonimnost uvajata četrti in peti podtip s prislovnim pomenom **zgoraj** – **spodaj**, pri čemer se v podtip 'spodaj' uvršča predložni glagolski morfem *pod* + SamT (*skriti pod omaro*), pomenski podtip 'zgoraj' pa nadalje razločuje dva podtipa glede na stik+/. Kadar se objekt umestitve približuje tako, da je ciljno mesto prostorskega približevanja zgoraj umeščevalnika, ne da bi prišlo do stika (**stik-**), to razmerje izrazno upomenja zveza *nad* + SamT (*Oče je obesil luč nad mizo*). Usmerjeno približevanje s pomenom 'zgoraj', tako da pride do stika med objektom umestitve in umeščevalnikom (**stik+**), pa upomenjata predložna glagolska morfema *na* + SamT in *navrh* + SamR (*stopil je na stol, šel je navrh vzpetine*).

Usmerjeno približevanje s prislovnim pomenom **vmes** upomenja predložni glagolski morfem *med* + SamT (*odjahati med jablane*), kadar pa je relevantno usmerjeno približevanje objekta umestitve v ravni liniji **proti** umeščevalniku, to izražajo predložne zveze *proti* + SamD, *nasproti* + SamD, *navprek* + SamD ter *vis-a-vis* (pog.) + SamD (*tekli je proti/nasproti/navprek/vis-a-vis očetu*).

4.3.2.2 Oddaljevalna usmerjenost

Drugi pomenski tip prostorske usmerjenosti upomenja usmerjeno oddaljevanje (*ablativnost*) objekta umestitve od umeščevalnika, pri čemer lahko ločimo dva pomenska podtipa oddaljevanja, ki ju pomensko zamenjujeta prislovna izraza 'ven' ter 'stran':

Medtem ko predložni glagolski morfem s sklonskim udeležencem *iz + SamR* usmerja objekt umestitve izven območja umeščevalnika in tako upomenja prislovni pomen *ven (iti iz mesta)*, upomenjanje prislovnega prostorskega pomena *stran* izrazno omogočajo predložni glagolski morfemi *od + SamR*, *raz + SamT/R*, *z/s + SamR* (*iti od doma*, *sneti klobuk raz glavo*, *poleteti s tal*). Kar se tiče pomena usmerjenega oddaljevanja so zanimive predložne zveze, v katerih so predložni glagolski morfemi sklopi dveh predlogov, *izmed + SamR*, *iznad + SamR*, *izpod + SamR*, *izpred + SamR* ter *izza + SamR*, ki hkrati upomenjajo tako abstraktno²⁶ usmerjeno gibanje objekta umestitve ven iz umeščevalnika kot naknadno tudi stran od umeščevalnika (*posijati izmed oblakov*, *poleteti iznad oblakov*, *vzeti izpod omare*, *odpeljati izpred gostilne*, *vzhajati izza gore*).

4.3.2.3 Umeščenost poteka

V tretji pomenski tip prostorske usmerjenosti se uvrščajo predložni glagolski morfemi, ki umeščajo usmerjeno gibanje objekta umestitve glede na umeščevalnik, tako da slednji pomeni orientacijsko točko gibanja objekta umestitve. Gre za pomen umeščenosti poteka (*perlativnost*) glagolskega dejanja, pri čemer glagolski vršilec dejanja oziroma prvi samostalniški udeleženec v svoji prostorski usmerjenosti bodisi prečka umeščevalnik bodisi se gibanje vseskozi dogaja ob umeščevalniku. Predložni glagolski morfemi, ki skupaj s sklonskim udeležencem lahko upomenjajo umeščenost poteka oz. neke vrste usmerjenega premikanja, pri čemer je usmerjenost pogojena zgolj z orientacijsko točko, ne da bi bila obenem izražena ciljnost oziroma začetnost gibanja, so *čez + SamT*, *mimo + SamR*, *prek/o + SamR*, *skozi + SamR*, *vzdolž + SamR*, *podolž + SamR*, *niz (star.) + SamT* in *posred (pog.) + SamR* (*iti čez most*, *teči mimo hiše*, *sprehoditi se preko gozda*, *skočiti prek ograje*, *voziti skozi tunel*, *hoditi vzdolž/podolž/ograje*, *stopati niz brdo*, *hoditi posred stojnic*).

²⁶ Ne upomenjajo več gibanja objekta umestitve iz konkretne notranjosti, temveč je »notranjost« pri teh predložnih morfemih že abstraktna, a še vedno upomenja prostorsko mesto. Npr. v primeru *Avtobus je odpeljal izpred gostilne* gre za pomen usmerjenega oddaljevanja stran od sprednjega dela gostilne, pri čemer se prostor pred gostilno upomenja z izrazom notranje umeščenosti (prostor pred gostilno > noter; prostor stran od gostilne > zunaj, zunanji prostor).

V tip umeščeni poteka uvrščamo tudi predložne glagolske morfeme tipa *onkraj* + SamR ter *tostran* + SamR (*šel je onkraj/tostran reke*), in sicer vselej, kadar tovrstne predložne zveze ne upomenjajo ciljne usmerjenosti objekta umestitve, temveč je relevantna zgolj smer gibanja, pri čemer objekt umestitve ob svojem gibanju prečka umeščevalnik.

4.3.3 Pomen prostorske razmeščenosti

Poleg predložnomorfemskih zvez s sklonskim udeležencem, ki upomenjajo prostorsko nahajanje in prostorsko usmerjenost objekta umestitve glede na umeščevalnik, je smiselno ločiti še tretji kategorialnopomenski tip prostorske predložne glagolske morfeme, to je pomen prostorske razmeščenosti. Pomenskega tipa razmeščenosti pri Piperju sicer kot samostojnega kriterija razvrščanja prostorskega pomena v »predložnih prislovih« ne bomo našli, vendar pa je vsaj s stališča slovenske slovničarske tradicije tovrstno ločevanje pomensko relevantno.²⁷

Razmeščenost v prostoru je lahko tako nahajalna kot tudi usmerjena in upomenja, da se glagolsko dejanje/dogajanje/stanje odvija na več mestih hkrati oziroma da se usmerjenost glagolskega dejanja razmešča po večih delih umeščevalnika. V ta pomenski tip se uvrščajo predložni glagolski morfemi skupaj s sklonskim udeležencem *obakraj* + SamR, *po* + SamM, *okoli* + SamR, *okrog* + SamR, *krog* (star.) + SamR, *kroginkrog* (nav. ekspr.) + SamR, *širom* + SamR ter *križem* + SamR (*Vojaki so stali obakraj ceste, Sneg leži po gorah, Cvetlice rastejo okrog/okoli posestva, Hodil je širom/križem mesta*).

Pomen prostorske razmeščenosti je sicer vselej odvisen od samostalniških besed v vlogi objekta umestitve in umeščevalnika (prvega in neprvega sklonskega udeleženca), kajti samo v primeru množinske oblike enega izmed njih se realizira potencialni predložnomorfemski pomen razmeščenosti. Tako dejansko razmeščenost lahko izražajo tudi predložne zveze nahajalnega/usmerjenostnega tipa, na primer nahajalni pomen *v* + SamM (*stal je v hiši*) ob prehodu obeh sklonskih udeležencev v množinsko obliko zadobi nov pomen nahajalne razmeščenosti (*stali so v hišah* > 'v večih hišah so stali različni ljudje'), podobno

²⁷ Primerjaj na primer Toporišičevo delitev prislovov znotraj SS na mestovne prislove (nahajanje), ciljnostne (usmerjenost) ter razmeščenostne (Toporišič 2004). Podobno tudi Vidovič Muha (2009: 255) v svojem članku govori o pomenu predponskoobrazilnih glagolskih morfemov, dejansko pretvorbe prostih glagolskih morfemov, in sicer jih glede na zaimenske ustrezni deli na »*kje* za mesto dejanja/nahajanja, *kam* za usmerjenost dejanja in *ev. kod* za razmeščenost dejanja v prostoru«.

usmerjevalni oddaljevalni pomen *iz* + SamR (*izstopil je iz avtobusa*) s prehodom udeležencev v množinsko obliko zadobi pomen usmerjene razmeščenosti (*izstopali so iz avtobusov*).

4.4 Komentar ob tipološki kategorizaciji prostorskega pomena predložnih glagolskih morfemov znotraj SSKJ

Poskus kategorizacije prostorskega pomena predložnih glagolskih morfemov skupaj s sklonsko-udeležensko vezljivostjo znotraj SSKJ izkazuje možnost tipologizacije prostorskih predložnih glagolskih morfemov v tri glavne pomenske skupine: **nahajanje**, **usmerjenost** in **razmeščenost**, pri čemer je razmeščenost lahko tako usmerjena kot tudi nahajalna. Potrdila se je Piperjeva domneva, da je prostorska kategorizacija z upoštevanjem kriterijev *teorije pomenske umeščenosti* mogoča ne le v srbskem jeziku, temveč tudi v drugih slovanskih jezikih, v tem primeru v slovenskem, čeprav znotraj te naloge z modifikacijo Piperjeve prostorske razvrstitve.

Kljub temu, da glagoli kot organizatorji stavčne strukture opravljajo osrednjo vlogo pri realizaciji stavčnega pomena, je bila mogoča samostojna obravnava prostorskega pomena predložnih glagolskih morfemov skupaj s pretežno vezavnodružljivim sklonskim udeležencem, vendar pa je ta pomen, kot izkazujejo primeri, vselej odvisen od ubeseditve ob vsakokratnem glagolu, ki mora konkretni prostorski pomen sicer globinskoprislovnih predložnih morfemov pomenskoskladenjsko omogočati. Torej, če glagol ne omogoča prostorskousmerjevalnega pomena, potem je vezavnodružljivo zaprt za prosti predložni glagolski morfev, ki upomenja prostorsko usmerjenost (na primer ob glagolu *stati* 'biti v pokončnem položaju, navadno tako, da je vsa teža na nogah' se glagolski morfev s pomenom notranje približevalne usmerjenosti *v* + SamT (*v hišo*; noter) s stališča pravilne skladenjske rabe pomenskoskladenjsko ne more pojaviti *stati v hišo**²⁸).

Smiselnost tipologizacije kategorije prostora v predložnih glagolskih morfemih skupaj z njihovo zmožnostjo odpiranja udeleženske vezljivosti se izkaže ob skupini pravih predložnih morfemov (vsi ob sebi strukturnoskladenjsko omogočajo dvojno izbiro sklona) *med*, *na*, *nad*, *ob*, *pod*, *pred*, *v* in *za*, ko odločevalni kriterij pri razločevanju med pomenom prostorske usmerjenosti oziroma prostorskega nahajanja prevzame vsakokratna izbira sklona sklonskega udeleženca:

28 Za razliko od pgm *v* + SamM (*v hiši*), ki je pomensko- in strukturnoskladenjsko ob glagolu *stati* vezavnodružljiv (*stati v hiši*).

pgm	ciljnost dejanja	mesto dejanja, nahajanja
med	<i>med + SamT → iti med ljudi</i>	<i>med + SamO → biti med ljudmi</i>
na	<i>na + SamT → dati na mizo</i>	<i>na + SamM → biti na mizi</i>
nad	<i>nad + SamT → postaviti nad garažo</i>	<i>nad + SamO → stati nad garažo</i>
ob	<i>ob + SamT → dati ob hišo</i>	<i>ob + SamM → biti ob hiši</i>
pod	<i>pod + SamT → dati pod stol</i>	<i>pod + SamO → ležati pod stolom</i>
pred	<i>pred + SamT → postaviti pred vrata</i>	<i>pred + SamO → ležati pred vrati</i>
v	<i>v + SamT → skočiti v hišo</i>	<i>v + SamM → skočiti v hiši</i>
za	<i>za + SamT → iti za hlev</i>	<i>za + SamM → biti za hlevom</i>

Medtem ko predložni morfemi *med*, *na*, *nad*, *ob*, *pod*, *pred*, *v* in *za* s tožilniško sklonsko vezavo upomenjajo ciljnost glagolskega dejanja, taisti morfemi z mestniško oziroma orodniško sklonsko vezavo upomenjajo nahajalno umeščenost prvega sklonskega udeleženca, ki je obenem vršilec/nosilec glagolskega pomena (*skočiti v hiši* 'hiša kot mesto dejanja' proti *skočiti v hišo* 'hiša kot ciljno mesto dejanja').

Z izpeljavo tipologizacije kategorije prostora v predložnih glagolskih morfemih je bila potrjena smiselnost tročlenega metodološkega aparata Piperjeve teorije pomenske umeščenosti, kolikor je bilo pokazano, da prosti predložni glagolski morfem kot *usmerjevalnik* oziroma konkretizator prostorskega odnosa prostorsko usmerja prvega sklonskega udeleženca, znotraj teorije torej pomensko sestavino *objekt umestitve*, v odnosu do neprvega sklonskega udeleženca, ki znotraj odnosa opravlja funkcijo *umeščevalnika*. Glede na obširnost sistema prostorskega pomena v zvezah predložnega glagolskega morfema in sklonskega udeleženca je moč potrditi Piperjevo domnevo, da je kategorija prostora vsaj v slovenskem jeziku vraščena v morfosintaktično strukturo jezika, čeprav bi jo ob dejstvu človekove nujnosti po samoumestitvi v horizont svetnega prostora lahko pričakovali že na ravni primarnih slovničnih kategorij.

5 Sklep

V diplomski nalogi je bilo obravnavano razmerje med prostorom in jezikom, pri čemer se je izkazalo, da se prostor kot ena izmed temeljnih razsežnosti, v kateri človek prebiva v svetu in se v njej že tudi razume, vgrajuje na vse pomenonosne jezikovne ravni. Kljub dejstvu, da slovenski jezik v sebi kategorije prostora kot posebne slovnične kategorije ne vključuje, nam je znotraj diplomskega dela vpeljava Piperjeve *teorije pomenske umeščенosti* z metodološkim aparatom, ki zaobsega pomenske sestavine *umeščevalnik*, *objekt umestitve* in *usmerjevalnik*, omogočila kategoriziranje prostorskega pomena na ravni morfoskladnje, natančneje v predložnih glagolskih morfemih, ki skupaj s predvidljivim sklonskim udeležencem tvorijo pretežni del glagolske vezavne družljivosti. Izprislovnost predložnih morfemov, sprva torej krajevnih prislovov, je omogočila izgraditev tipologije prostorskega pomena v prostih predložnih glagolskih morfemih znotraj *Slovarja slovenskega knjižnega jezika*, pri čemer so bili kot izhodiščni tipi prostorskega pomena vzeti prislovni pomeni nahajanja (*kje?*), usmerjenosti (*kam?*) in razmeščенosti (*kod?*), s tem da je bila usmerjenost nadalje razdeljena glede na Piperjevo razločevanje med pomenom *približevanja* (adlativnost), *oddaljevanja* (ablativnost) ter *umeščенosti poteka* (perlativnost). Tipologija kaže na številnost prostorskega izrazja v okvirih predložnomorfemskih zvez s konkretnim sklonskim udeležencem (pgm + SamX (X = R/D/T/M/O)), pri čemer pa se je ob primerih še dodatno pokazalo, da predložni morfemi znotraj stavčne strukture strukturno- in pomenskoskladenjsko pripadajo glagolu, kolikor je aktualizacija prostorskega pomena predložnosklonske zveze vselej odvisna od glagolskega pomena, ki mora uresničitev tipološko izdelanih prostorskih pomenov vezavno omogočati, s tem pa obenem že tudi potrjevati. Kljub temu je tipologijo prostorskega pomena predložnih glagolskih morfemov skupaj s sklonskim udeležencem moč brati samostojno, tako da se ob tipologiji potrjuje izprislovnost predložnih morfemov in njihova izrazno bogata zmožnost upomenjanja prostorskega odnosa med objektom umestitve in umeščevalnikom, oziroma, v terminologiji propozicije, med prvim in neprvim sklonskim udeležencem.

Literatura

Anton BAJEC, 1959: *Besedotvorje slovenskega jezika IV: Predlogi in predpone*. Ljubljana: SAZU.

Janez DULAR, 1982: *Priglagolska vezava v slovenskem knjižnem jeziku (20. stoletja)*. Doktorska disertacija. Ljubljana.

Martina KRIŽAJ ORTAR, 1990: Vezljivost: iz pomena v izraz. *XXVI. seminar slovenskega jezika, literature in kulture. Zbornik predavanj* [ur. T. Pretnar in D. Počaj-Rus]. Ljubljana: Oddelek za slovanske jezike in književnost Filozofske fakultete.

John LYONS, 1977: *Semantics: Volume 2*. Cambridge: Cambridge University Press.

Martina OROŽEN, 1975: Razvoj predložnih zvez v slovenskem jeziku. *XI. seminar slovenskega jezika, literature in kulture. Zbornik predavanj* [ur. M. Orožen]. Ljubljana: Oddelek za slovanske jezike in književnost Filozofske fakultete v Ljubljani.

Predrag PIPER, 1997, 2001: *Jezik i prostor*. Beograd: Biblioteka XX vek.

Ivo PRANJKOVIĆ: Prostorna značenja u hrvatskome jeziku. Spletni vir, dostopen dne 14. 7. 2014 na spletni strani: http://www.hrvatskiplus.org/prilozi/dokumenti/anagram/PranjkoVIC_Prostorna.pdf.

Slovar slovenskega knjižnega jezika. Spletni vir, dostopen dne 17. 8. 2014 na spletni strani: <http://bos.zrc-sazu.si/sskj.html>.

Jože TOPORIŠIČ, 1992: *Enciklopedija slovenskega jezika*. Ljubljana: Cankarjeva založba.

– – 2004: *Slovenska slovnica*. Četrta, prenovljena in razširjena izdaja. Maribor: Založba Obzorja.

Ada VIDOVIČ MUHA, 2000: *Slovensko leksikalno pomenoslovje: govorica slovarja*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.

– – 2009: Skladenjska interpretacija glagolskih predponskih obrazil – vprašanje propozicije. *Slavistična revija*, letnik 57, št. 2. Str. 251–261.

– – 2011: *Slovensko skladenjsko besedotvorje*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.

Andreja ŽELE, 2001: *Vezljivost v slovenskem jeziku: (s poudarkom na glagolu)*. Ljubljana: Založba ZRC.

– – 2002: Prostemorfemski glagoli kot slovarska gesla. *Jezikoslovni zapiski: zbornik Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša*. Letnik 8, št. 1. Str. 95–108.

– – 2003: *Glagolska vezljivost: iz teorije v slovar*. Ljubljana: Založba ZRC.

– – 2006: Predrag Piper: Jezik i prostor. V: *Jezik in slovstvo*, letnik 51, št. 5. 80–84.

– – 2008: *Vezljivostni slovar slovenskih glagolov*. Ljubljana: Založba ZRC.

Izjava o avtorstvu diplomskega dela

Podpisani Martin Uranič izjavljam, da je diplomska naloga *Prostorski vidik predložnih glagolskih morfemov* v celoti plod mojega lastnega dela ter da sem pri tem upošteval in po sodobnih smernicah pisanja znanstvenih besedil citiral le navedeno literaturo.

Kranj,

Podpis: